

СЛОВНИК ФІЛОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Єлизавета Барань
Вільмош Газдаг

2024

Словник філологічних термінів

Єлизавета Барань – Вільмош Газдаг

Словник філологічних термінів

Берегове, 2024

Дане видання є глосарієм для студентів-філологів, покликаним допомогти їм зорієнтуватися в багатстві понять у галузі мовознавства та літературознавства.

Затверджено до використання у навчальному процесі
на засіданні кафедри філології ЗУІ ім. Ф. Ракоці II
(протокол №100 від 26 лютого 2024 року)

Розглянуто та рекомендовано Радою із забезпечення якості вищої освіти
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II
(протокол №18 від 17 квітня 2024 року)

Рекомендовано до видання в електронній формі (PDF)
рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II
(протокол №4 від 25 квітня 2024 року)

Підготовлено до видання в електронній формі (PDF) кафедрою філології
спільно з Видавничим відділом Закарпатського угорського інституту імені
Ференца Ракоці II

Редактори:

Вільмош Газдаг – доктор філософії з галузі гуманітарні науки, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Єлизавета Барань – доктор філософії з галузі гуманітарні науки, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Рецензенти:

Людмила Шитик – доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького

Аніко Берегсасі – професор; доктор габілітований з галузі мовознавство, професор кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Чонка Тетяна – доктор філософії з галузі гуманітарні науки, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

За зміст відповідальність несуть розробник.

Відповідальні за випуск:

Олександр Добош – начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
(адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта:
foiskola@kmf.uz.ua)

© Єлизавета Барань – Вільмош Газдаг 2024
© Кафедра філології ЗУІ ім. Ф. Ракоці II, 2024.

Jelen kiadvány egy olyan, a filológus hallgatók számára készült fogalomtár, amely segít eligazodni a nyelv- és az irodalomtudomány tárgykörébe tartozó fogalmak rengetegében

Az oktatási folyamatban történő felhasználását jóváhagyta
a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszéke

(2024. február 26., 100. számú jegyzőkönyv)

Megjelentetésre javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Felsőoktatási Minőségbiztosítási Tanácsa
(2024. április 17. 18. számú jegyzőkönyv).

Elektronikus (PDF fájlformátumban) formában történő kiadásra javasolta
a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa
(2024. április 25. 4. számú jegyzőkönyv).

Kiadásra előkészítette
a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Filológia Tanszéke, valamint Kiadói Részlege.

Szerkesztők:

Dr. Gazdag Vilmos – docens, PhD, a II. Rákóczi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének docense

Dr. Bárány Erzsébet – docens, PhD, a II. Rákóczi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének docense

Szakmai lektorok:

Prof. Shytyk Ljudmila – a filológiai tudományok doktora, a Cserkaszi Bohdan Hmelnickij Nemzeti Egyetem Ukrán és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének tanszékvezető professzora

Dr. Habil. Beregszászi Anikó – professzor, a II. Rákóczi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének tanszékvezető professzora

Dr. Csonka Tetyána – docens, PhD, a II. Rákóczi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének docense

A tartalomért kizárólag a szerkesztők felelnek.

A kiadásért felel:

Dobos Sándor – a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlegének vezetője

Kiadó: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202, Beregszász, Kossuth tér 6. E-mail: foiskola@kmf.uz.ua)

© Bárány Erzsébet – Gazdag Vilmos 2024

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2024

Використані джерели

- Барань Єлизавета Балажівна 2010. *Короткий термінологічний словник з морфології української мови*. Rákóczi-füzetek LXXIII., Берегове.
- Баркасі В. В.–Каленюк С. О.–Коваленко О.В. 2017: *Словник лінгвістичних термінів для студентів філологічних факультетів*. Міністерство освіти і науки України Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, Миколаїв.
- Бобир О.В. (ред.) 2016: *Словник-довідник літературознавчих термінів*. ФОП Лозовий В.М., Чернігів.
- Вакарюк Л.О.–Панцьо С. Є. 2007: *Український словотвір у термінах*. Словник-довідник. Джура, Тернопіль.
- Волков Анатолій (ред.) 2001: *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Золоті литаври, Чернівці.
- Голянич М. І.–Стефурак Р.Л.–Бабій І. О. 2011: *Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія*. Сімик, Івано-Франківськ.
- Гром'як Роман 2007: *Літературознавчий словник-довідник*. Друге видання виправлене, доповнене. Видавничий центр «Академія», Київ
- Давидченко І. Д. 2019: *Зарубіжна література : словник*. Харків ФОП Філімянов С. Ф.
- Єрмоленко Світлана Яківна (ред.) 2001: *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. “Либідь”, Київ.
- Загнітко Анатолій 2012: *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. Том 1 А – Й. Донецький національний університет, Донецьк.
- Загнітко Анатолій 2012: *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. Том 2 К – О. Донецький національний університет, Донецьк.
- Загнітко Анатолій 2012: *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. Том 3 П – С. Донецький національний університет, Донецьк.
- Загнітко Анатолій 2012: *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. Том 4 Т – Я. Донецький національний університет, Донецьк.

Мартинюк Алла Петрівна 2012: *Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики*. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.

Теремко Василь Іванович 2007: *Літературознавча енциклопедія*. У двох томах. Том 1. А (аба) — Л (лямент), Київ, Видавничий Центр «Академія».

Теремко Василь Іванович 2007: *Літературознавча енциклопедія*. У двох томах. Том 2. М (Маадай-Кара) — Я (я-форма), Київ, Видавничий Центр «Академія».

Український алфавіт

Аа	Бб	Вв	Гг	Ґґ	Дд	Ее	Єє
Жж	Зз	Ии	Іі	її	Йй	Кк	Лл
Мм	Нн	Оо	Пп	Рр	Сс	Тт	Уу
Фф	Хх	Цц	Чч	Шш	Щщ	Юю	Яя
Ьь							

Вступ

Визначення поняття філології вже само по собі не є простим завданням. Лінгвістика? Літературознавство? Критика тексту? Або специфічне поєднання цих галузей? Найпростіше визначення філології - це дослідження, аналіз та розуміння мови, літератури та культури. Але якщо подумати про те, як широкий смисл несуть у собі три згадані терміни, то це вже далеко не така проста справа, не кажучи вже про те, у якій взаємодії перебувають мова, література та культура між собою та з іншими явищами, які можуть бути вивчені лише за допомогою різних границь навчальних дисциплін.

Звичайно, наша робота не має на меті відповісти на це запитання. Нашою метою було створити посібник з інтерпретацій, який допоможе в орієнтуванні в масі понять, пов'язаних з лінгвістикою та літературознавством.

Під час складання посібника ми намагалися спиратися на українськомовні лексикографічні роботи, які вийшли в Україні, з наголосом на те, які визначення надаються різними джерелами щодо кожного терміну. Основною метою нашого словника було зібрати термінологію, що активно використовується в сучасній українській науковій літературі та підручниках.

Наш словник був створений для використання на кафедрі філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, передусім для студентів, які навчаються на факультету угорської мови та літератури, а також для вчителів закарпатських шкіл.

Редактори

А

абдукція – різновид логіки, що скеровує визначення гіпотези. Будь-яке спостереження й інтерпретація – це гіпотеза, висловлена на основі абдукції. Як свідомий процес, абдукція – після дедукції й індукції – це третя форма логічного умовисновку («мистецтво висновку»).

абзац – 1) відступ праворуч у початковому рядку друкованого або рукописного тексту; 2) здебільшого закінчена й пов'язана єдністю змісту частина тексту від одного відступу до наступного; 3) як композиційно-стилістична одиниця відрізняється від складного синтаксичного цілого.

абла́ут – одне з найдавніших явищ праіндоєвропейських мов, що має джерелом прамову. Уперше увів поняття німецький лінгвіст Якоб Грім для опису граматики мов; різновид чергування голосних всередині морфеми.

аблятив – денотативна роль предикатного типу, за значенням протилежна генеративу.

абревіатура – іменник, утворений з усічених слів вихідного словосполучення чи з усічених компонентів вихідного складного слова.

абстрактна назва – слово з узагальненим значенням якості, властивості, стану, дії.

авангардизм – комплекс явищ у мистецтві 1-ої третини ХХ ст., якому притаманне прагнення до радикального оновлення змістовних та формальних принципів творчості, і як наслідок, відмова від канонів мистецтва епох, що передували йому.

автобіографія – літературний жанр, головним героєм якого (в літературному сенсі) є сам автор; основа автобіографістики, що включає, крім автобіографія, мемуари (спогади), щоденники, почасті й листування, а також автобіографічні художні твори. Все це разом можна означити терміном «автобіографізм», тобто тією

особливістю, що полягає в наповненні твору фактами з власного життя письменника.

автор – творець або упорядник наративу. Цього реального чи справжнього автора не слід змішувати із прихованим автором наративу або наратором; на відміну від них, він не є властивим наративу чи вивідним із нього.

авторська мова – авторська оповідь у літературно-художньому творі, структурно й текстово відмінна від мови персонажів.

аглютинація – спосіб утворення похідних слів і граматичних форм через приєднання до кореня афіксів, що супряжні один з одним і суттєво не змінювані.

аграматизм – розлад, порушення мовленнєвої діяльності, що виражається в нерозумінні значень граматичних конструкцій, у невмінні правильно оформлювати фразу, узгоджувати слова в роді, числі та відмінку у зв'язку з ураженням мовленнєвих зон кори головного мозку.

аграфія – психофізіологічний розлад, що зумовлює втрату здатності писати, поєднувати літери, склади у слова (за збереження руху кисті руки) у зв'язку із захворюванням потиличної частини кори головного мозку, супроводжуване розладом мовлення.

адаптація – пристосування, зміна, полегшення тексту для сприймання його сучасними читачами.

адаптований текст – 1) текст, змінений відповідно до орфографічних, лексико-граматичних норм сучасної літературної мови; 2) текст, спеціально спрощений, пристосований для читачів, які починають вивчати іноземні мови.

адвербіалізація – перехід слів інших частин мови до розряду прислівників.

адекватність семантична – відповідність тексту тій реальності, яку відображає мовний знак.

ад'єктивація – перехід слів інших частин мови до розряду прикметників.

адресант, автор, мовець, відправник – відправник інформації, основний учасник ситуації, особа, яка кодує своє повідомлення засобами мови і / або парамови й передає адресату.

адресат, отримувач, слухач, читач – у міжособистісному спілкуванні – особа, яка сприймає повідомлення і відповідно до своїх когнітивних стратегій, конкретних конситуативних умов інтерпретує його; той, кому адресована інформація.

адстрат – 1) сукупність рис однієї мови, що переходять в іншу мову внаслідок тривалого контактування певних мов на одній або суміжних територіях.

адхоратив, когортатив – висловлення, що містить спонукання до дії, попередження про небезпеку, обіцянка чого-небудь.

ад'юнктив – 1) словосполучення, що виконує ту саму функцію, що і прислівник чекати кілька років, отримати незвичайним шляхом; 2) різновид ампліфікації на широке поширення якого-небудь члена речення.

акомодація – часткове пристосування вимови суміжних приголосних і голосних звуків.

акронім – аббревіатура, що складається з початкових літер або звуків; звукова аббревіація, що постає омонімічною до загальноживаного слова.

активний словник – це запас слів, що мовець активно використовує в усній та писемній мові.

активний стан дієслова – виражає дію, яку виконавець безпосередньо спрямовує на предмет чи особу. Дієслова активного стану – це звичайні перехідні дієслова.

актуалізація – 1) реалізація у мовленні потенційних можливостей мовних одиниць, їхнє прилаштування до мовленнєвої ситуації; 2) використання зображально-виражальних засобів художнього мовлення таким чином, що вони здаються незвичайними,

концентрують навколо себе зміст і емоцію тексту, увиразнюються; реалізація можливостей мовних одиниць щодо стилістичної мети спілкування: семантико-стилістичне наголошення, змістове виокремлення мовних одиниць через несподівані мовні зв'язки.

акустика мовлення – розділ загальної акустики, що вивчає структуру мовленнєвого сигналу, процеси утворення і сприйняття звуків мовлення, тобто складається із вчення про види коливальних рухів і тембру, різновиди висоти, види інтенсивності і тривалості звука, класифікації звуків мовлення на ґрунті акустичних ознак.

акцент – мимовільне спотворення звуків певної мови людиною, для якої ця мова нерідна.

акцентологія – розділ мовознавства, що вивчає природу, типи і функції наголосу.

алегорія – іносказання; троп, у якому абстрактне поняття яскраво передається за допомогою конкретного образу.

алітерація – повторення однакових приголосних звуків чи звукосполучень у віршовому рядку, строфі, у реченні.

алогізм – щось неймовірне, безглузде з логічного погляду; в художніх творах – прийом, що полягає в свідомому порушенні логічних зв'язків для створення комізму, іронії, гротеску тощо.

аломорф – 1) варіант морфеми, альтернант, різновид, певна конкретна маніфестація морфеми, зумовлена її позицією у слові; 2) морф, вживання якого зумовлено його позицією у словоформі.

алофон – звук, у якому виявлена фонема в конкретній фонетичній позиції. Варіант фонери, її конкретний приклад реалізації у мовленні, у якій вона виступає в певній фонологічній позиції. Варіанти фонери відрізняються один від одного фонетичними особливостями, а не функційно.

алфавіт – сукупність літер якого-небудь фактографічного письма, розташованих в історично встановленому порядку і прийнятих у письмовій системі певної мови. Використовуваний для письма якою-небудь мовою.

альтернант – варіант, член якого-небудь ряду чергувань.

альманах – неперіодичний збірник творів, написаних різними авторами-сучасниками. Збірники об'єднуються за певною ознакою – тематичною, жанровою тощо.

алюзія – натяк на загальновідомий історичний, літературний чи побутовий факт, уживаний в художньому творі як риторична фігура.

ампліфікація – стилістична фігура мови, що полягає в нагромадженні однорідних мовних засобів для підсилення експресивності висловлення

анаграма – така перестановка літер у слові, яка дає слово з новим змістом

аналіз – метод наукового дослідження дійсності, що полягає в розчленуванні цілого на частини.

аналітичні мови – мови, в яких граматичні відношення між словами виражаються службовими словами, порядком слів, інтонацією тощо. Це англійська, французька, іспанська, болгарська інші мови.

аналогія – процес формального і/або семантичного уподібнення однієї мовної одиниці іншій.

анапест – у силабо-тонічному віршуванні – трискладова стопа з наголосом на останньому складі UU–.

анафора – поширений здавна в літературі і в оратор-ському мистецтві стилістично-звуковий прийом організації поетичної мови. Суть його полягає в тому, що на початку віршових рядків, строф чи речень (у прозовому творі) повторюються однакові звуки, співзвуччя, слова чи синтаксичні конструкції.

анахронізм – помилкове або свідоме із спеціальною стилістичною настановою використання слова чи вислову, що вже застаріли і не відповідають мовним нормам певної епохи.

англізм (англіцизм) – слово, запозичене українською мовою з англійської.

анекдот – жанр фольклору; коротке жартівливе оповідання про якийсь незвичайний життєвий випадок чи ситуацію з несподіваним і дотепним закінченням.

анонім – автор твору, який не називає свого імені.

анотація – короткі пояснення, відомості, нотатки про зміст книжки, які додаються до її бібліографічного опису («паспорта»). Анотація подає характеристику книги, її критичну оцінку, іноді перелік основних розділів чи питань, що висвітлюються, відомості про автора та читача, на якого розраховано книжку тощо.

антитеза – стилістична фігура симетричної будови, в основі якої лежить підкреслене протиставлення протилежних об'єктів – антонімічна пара.

антонім що означають протилежні прояви однієї сутності.

антонімія – антонімічна іронія – стилістичний прийом, який полягає в тому, що слово функціонує не з прямим, а з протилежним значенням, тобто стає 'самоантонімом'

антономазія – 1) стилістична фігура, в якій використовується замість власного імені, власної назви описовий зворот; 2) різновид метонімії, який пов'язаний із уживанням широко відомого імені як загальної назви особи з перенесенням на неї властивостей носія цього імені.

антропогенез – процес історико-еволюційного формування фізичного типу людини, початкового розвитку його трудової діяльності, специфіки мови і комунікації, а також формування суспільства.

антропоморфізм – первісна уява про те, що нібито тварини, рослини, явища природи володіють властивостями людей.

антропонім – будь-яке власне ім'я людини (особисте ім'я, по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім).

антропоніміка – розділ лексикології, що вивчає власні імена людей, закономірності їх виникнення, розвитку, функціонування.

аорист (минулий історичний, епістолярний час) – видо-часова форма дієслова в деяких індоєвропейських мовах, уживана на позначення минулої дії як миттєвої, тобто без співзначень її розвитку або повноти здійснення, межі; виражає минулу безперервну дію, яка мислиться як цілком завершений акт; стара граматична форма простого минулого часу, що позначає дію, повністю завершену на момент мовлення.

апелатив – те саме, що іменник загальний; у комунікативній лінгвістиці – тип мовленнєвого акту, у межах якого мовець знайомить адресата з подальшим планом дій

аперцепція – 1) залежність сприйняття мовленнєвого повідомлення від попереднього досвіду; 2) усвідомлене сприйняття, на відміну від неусвідомлених перцепцій.

апостроф – надрядковий знак у вигляді коми (’), використовуваний на письмі для різноманітних завдань.

арго – мова вузької соціальної чи професійної групи, створювана з метою мовного відокремлення, відзначається наявністю слів, незрозумілих для сторонніх. Розрізняють арго злодіїв, жебраків, школярів.

арготизм, жаргонізм – спеціальне слово або вираз, що уживають представники окремих соціальних груп з метою засекретити свою мову, зробити її незрозумілою для інших.

аргументація – один із лінгвістичних методів, що споріднений з методом доказу і є одним з різновидів останнього. Аргументація постає важливим компонентом описової роботи, постаючи засобом підтвердження її правильності. Доказ є усталеним способом аргументації в математиці, але застосування цієї методики в лінгвістиці вимагає обережності.

ареал – сфера поширення того чи того явища.

артикуль – службова частина мови.

артикуляція – специфічні рухи мовних органів при утворенні певного звуку.

артикуляційна база – сукупність артикуляційних навичок, характерних для певної мови; система звичних рухів і положень органів мовлення носіїв певної мови, необхідних для вимови звуків певної мови.

архаїзм – застаріла для певної епохи назва предметів та явищ, зворот, форма слова, афікси, що вийшла з активного вжитку або витіснена сучасними відповідниками.

архетип – 1) гіпотетично реконструйована або фактично засвідчена мовна форма, що є основою для похідних; 2) проформа/праформи родової свідомості, вроджені й незмінні психічні структури колективного несвідомого, що виявляються в художній творчості, фольклорі, міфах.

асертив – 1) спосіб, що виражає епістемічну необхідність, або упевненість; 2) тип мовленнєвого акту, ілюкutivoною метою якого постає висловлення суджень про певний вияв речей, про які говориться в повідомленнях, прогнозуваннях, констатаціях тощо; інформування адресата про подію, що постає предметом розмови, обговорення.

асиміляція – взаємне пристосування звуків один до одного в потоці мовлення.

асиміляція прогресивна – вплив попереднього звука на наступний.

асиміляція регресивна – вплив наступного звука на попередній

асонанс – цей термін має два значення: 1. Повторення однакових голосних звуків у рядку чи строфі, особливо наголошених, що надає віршованій мові благозвучності, підсилює її музичність. 2. Неточна рима, побудована на співзвучності, на збігові тільки наголошених складів чи навіть тільки наголошених голосних звуків.

асоціація – 1) встановлення асоціативного зв'язку; співвіднесення предметів або явищ на ґрунті спільності притаманних для них ознак, або предмета і ознаки, процесу на основі образно-чуттєвих уявлень про дійсність; мисленнєвий механізм, що полягає у зіставленні понять з подальшим утворенням чуттєвого образу паралельно з відсиленням читача до певного культурно-

побутового середовища, поза контекстом якого він не може бути зрозумілим; 2) зв'язок між мовними одиницями за формальними або логіко-семантичними ознаками

аспект – категорія, що визначає ситуацію з погляду характеру її перебігу в часі: тривалості, повторюваності, наявності результату та ін.

астеїзм – різновид антифразу, троп, у якому мовна одиниця з негативним значенням, осудливою конотацією вживається як форма вираження похвали, захоплення, ласки; вишуканий тон, насмішка у формі похвали.

астронім, космонім – назви астрономічних, космічних об'єктів – планет, сузір'їв, галактик і под

атлас діалектологічний – систематизоване зібрання карт певної території, що фіксують поширення діалектних особливостей однієї або кількох сусідніх мов.

афазія, у психолінгвістиці – мовленнєвий розлад, зумовлений ураженням певних зон головного мозку (здебільшого лівої півкулі).

афектація – неприродність у звертанні, мовленні.

афереза – відпадання початкового звука слова під впливом дії кінцевого звука попереднього слова; відбувається за швидкого мовлення та в діалектних формах; утинання певних звуків у слові задля уникнення їхнього збігу та дотримання вимог віршової метроструктури; протилежна редуплікації.

афікс – морфема, що виділяється у складі словоформи й видозмінює значення іншої частини слова, яка є щодо афікса базою, і залежно від позиції на початку, усередині або кінці слова називається префіксом або/і суфіксом.

афіксальний словотвір, аффіксація – морфологічний процес (відповідне явище), що полягає в приєднанні афіксів до кореня або основи; спосіб вираження граматичного значення за допомогою афіксів; спосіб словотворення за допомогою афіксів.

афоризм → **крилатий вислів (слово)**

африкат – злиті зімкнено-щільніні приголосні звуки. В українській мові. [дз], [дз'], [дж], [дж'], [ц], [ц'], [ч], [ч']

Б

багатозначність – здатність слова мати одночасно кілька значень.

багатокрапка (...) – розділовий знак у вигляді трьох лінійно розташованих крапок, що використовується для вказівки на незавершення, незакінчення або перерваність висловлення, а також на пропуски в тексті (інколи для цього використовують дві поряд лінійно розташованих крапки (..))

багатомовність – володіння людиною кількома (багатьма) мовами і активне їхнє використання в спілкуванні з іншими людьми.

балада – невеликий за обсягом сюжетний ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного чи героїчного змісту. Гострота, часом трагічність сюжету поєднується в ній з яскраво-ліричним забарвленням розповіді.

бароко – стиль у європейському мистецтві, що становив перехідний етап від мистецтва раннього Відродження (Ренесансу) до класицизму і був дуже поширений у ряді країн з кінця XVI до середини XVIII ст.

безособове дієслово – дієслово, що позначає дію, не пов'язану з будь-якою особою-діячем.

безособове речення – односкладне просте речення, в якому присудок називає дію, не вказуючи на особу, суб'єкт дії.

безсполучникове складне речення – складне речення, частини якого утворюють інтонаційно-змістове й структурне ціле. Безособові складні речення відрізняються від складносурядних і складнопідрядних речень безсполучниковою формою зв'язку, стилістичними властивостями. Безсполучникові складні речення

більш властиві усному та поетичному мовленню.

бенефіціант – денотативна роль адресатного чи ситуативного типу, особа, яка зацікавлена в реалізації ситуації і яка отримує в результаті цієї ситуації моральну або матеріальну користь чи шкоду.

бесіда – 1) один з методів навчання мови, спосіб комунікації у процесі навчання, коли викладач з опертям на наявні в учнів знання та навички за допомогою чітко визначених питань підводить їх до засвоєння нових знань, формує мовленнєві навички та уміння; 2) у комунікативній лінгвістиці – жанр мовленнєвого спілкування (діалог або полілог), у якому, за кооперативної стратегії, відбувається: а) обмін думками з яких-небудь питань; б) обмін думками про особисті зацікавлення кожного з учасників – для встановлення типу відношень; в) обмін думками без мети новинами, даними (фактичне спілкування).

бестселер – найпопулярніша книга, яка видається великими тиражами.

біблеїзм, бібліїзм – покликання у мовленні на книгу Біблії або цитата з неї.

бібліографія – наукова дисципліна, за допомогою якої виявляються, обліковуються і систематизуються друковані твори з усіх галузей знань та творчості, укладаються різного типу покажчики, що сприяє кращому використанню книжок, а також теоретично розробляються питання джерелознавства, принципи роботи з друкованими творами.

білабіальні приголосні звуки – у фонетиці група приголосних звуків, що мають однакове місце творення: при їхній вимові задіяні обидві губи.

білінгвізм → **двомовність**

боковий приголосний звук – зімкнуто-прохідний приголосний звук, при утворенні якого видихуване повітря обминає зімкнення язика і зубів, проходячи по боках язика.

буква – 1) знак на письмі, що вказує на звук або склад, який необхідно вимовити; 2) знак (графема) фонематичного письма, що відповідає фонемі. Основна графічна одиниця в такій системі письма, де як кінцеві виділяють фонему і звук.

бурлеск – іронічний бомбаст, насмішлива патетика мовлення.

В

валентність слова – властивість слова утворювати з іншими словами словосполучення. Отже, валентне слово означає сполучуваність, а тому розрізняють кількісні типи валентних слів.

варваризм – іншомовне слово, зворот, що не стало загальноживаним, повністю не засвоїлося в мові.

варіант, **варіантність** – 1) формальна видозміна або різновид (реалізація, маніфестація) тієї самої мовної одиниці на різних рівнях мови.

варіація – заміна одного зі слів-компонентів іншим, яка не призводить до семантичних зрушень у межах виразу.

веляризація – додаткова артикуляція (підняття) задньої частинки спинки язика в напрямі до заднього, м'якого піднебіння, що зумовлює твердість приголосного і зміну характерного тону звука.

вербалізація – перехід слів інших частин мови в розряд дієслів. Вербалізація пов'язана із синтаксичною функцією дієслова.

вибуховий приголосний звук – зімкнений (проривний) приголосний звук, що утворюється вибуховим натиском видихуваного повітря через зімкнення губів, напр. укр. ([б], [п]), язика із зубами ([д], [т]), язика із піднебінням ([к], [г])

вигук – клас слів, що виконує важливі комунікативні функції, служить для безпосереднього вияву почуттів, емоцій, різних волевиявлень людини, не називаючи їх. Вигук, як правило, не є членом речення, але на місці самостійного слова набирає

конкретного значення і виконує синтаксичну роль слова, що замінює.

вид – дієслівна граматична категорія, що вказує на завершеність, незавершеність, результативність, не результативність і тривалість, обмеження дії. Вид охоплює всі форми дієслова: інфінітивну, способову й часову, дієприкметникову й дієприслівникову.

вид доконаний – містить вказівку на якусь межу тривання дії, її початок, завершеність, результативність, повторюваність (що зробити?).

вид недоконаний – виражає тривалу дію (що робити?).

вимова – 1) сукупність особливостей артикуляції звуків мовлення в кожній конкретній мові; 2) рух органів мовлення, необхідний для вимови звуків, а також механізм, який допомагає сприйняттю і розумінню мовлення.

висновок – статистичний висновок, пов'язаний з продукуванням висновків для відповідного масива на основі результатів вибірки. Висновки такого сорту продукують тільки за репрезентативності вибірки щодо всього масиву, щодо якого можна зробити твердження на основі результатів вибірки.

висота звука – фізична характеристика звука, що враховує частоту коливання голосових зв'язок за одиницю часу; одиницею висоти є герц (Гц); суб'єктивна оцінка якості звука, що залежить переважно від частоти звукових коливань. Чим більшою є частота коливань, тим вищим є звук.

відміна – словозмінна група іменників, об'єднаних типом відмінювання. В українській мові є чотири відміни.

відмінок – 1) граматична словозмінна категорія, що є самостійною для іменника і залежною, несамостійною, для прикметника, числівника, займенника та дієприкметника. Служить для вираження синтаксичних відношень між словами в реченні; 2) форма іменника, прикметника, дієприкметника, займенника та числівника, що виражає зв'язки слів у словосполученні або

реченні. Основним засобом вираження відмінкових значень є закінчення. В українській мові сім відмінків.

відмінювання – 1) зміна іменних частин мови за відмінками; для іменників – за числами, для прикметників, займенників, числівників, дієприкметників – за відмінками, родами та числами; 2) система форм словозміни окремого слова (або групи слів).

вільне словосполучення – словосполучення, утворене за однією з синтаксичних моделей української мови (узгодження, керування, прилягання), фразеологічно не зв'язане, що легко розчленовується на складові частини – повнозначні слова, кожен з яких має власне лексичне і граматичне значення і за межами цього словосполучення.

вірш героїчний – поетичний стиль, що використовується у поемах і віршах, які описують героїв та їхні подвиги. Висока лексика, викінчені синтаксичні конструкції характерні для цього стилю.

власна назва – іменник, що означає одиничний предмет із ряду однорідних. До них належать імена осіб, клички тварин, назви планет, географічні назви, назви установ, підприємств, газет, пароплавів та інші індивідуальні назви.

вокабула – 1) лексикології – окреме слово чужої мови з перекладом рідною мовою; 2) лексикографії – заголовок словникової статті.

вокалізм – система голосних звуків у певній мові, їхні властивості та відношення.

вульгаризм – не прийняте в літературній мові грубе чи лайливе слово або зворот.

Г

гапакс – слово, утворене оратором або письменником за наявною в мові моделлю й використане для експресивності мовлення один раз, що не набуло широкого вжитку

гаплогія – випадіння внаслідок дисиміляції одного з двох сусідніх однакових або подібних складів

гармонія – у стилістиці якість мовлення, якої має прагнути мовець.

гебраїзми – запозичення з давньоєврейської мови. Водночас це й біблеїзми.

гемінат(а) – подвоєний приголосний, що залежно від системи мови може витлумачуватися або як особлива фонема, або як сполучення двох однакових фонем.

гендер – набір мовних вживань чоловіками і жінками з урахуванням тієї чи тієї історичної, функційно-соціальної зумовленості. У соціології – поняття про систему ролей між чоловіками і жінками в суспільстві, набір соціокультурних якостей, усталених і закріплених за чоловічою та жіночою поведінкою.

генеративізм – напрям у мовознавстві, що визнає пріоритет дедуктивного підходу до вивчення мови над індуктивним, інтерпретує мову як феномен психіки людини й опрацьовує формальні моделі процесів породження мовних конструкцій.

генітив – один з основних синтаксичних відмінків, визначальною функцією яких виступає вираження будь-якого применникового атрибута.

германізм – слово чи конструкції, запозичене з германських (німецької, англійської, голландської) мов, але повністю не засвоєні рідною мовою.

герменевтика – 1) наука про розуміння й інтерпретацію текстів; міждисциплінарна галузь, що вивчає тлумачення, розуміння й інтерпретацію текстів.

герой літературного твору – дійова особа, персонаж в художньому творі. Розрізняють головних, другорядних, епізодичних та позасюжетних герой літературного твору.

герундій (в англійській мові) безособова форма дієслова, що поєднує властивості дієслова та іменника.

гіатус – збіг двох або кількох голосних звуків у одному слові або на межі слів; помилка у звучанні. Останнім часом набуває поширення у прикладній лінгвістиці та когнітивній лінгвістиці.

гідронім – власна назва водного об'єкта, природного чи створеного людиною: моря, озера, річки, водоймища та ін.

гіпербола – стилістичний троп, який свідомо перебільшує розмір, силу, значення, якість якогось предмета, явища з метою його стилістичного увиразнення.

гіперкорекція (– автоматичне й суворе дотримання певного правила заборони (здебільшого щодо вимови), зумовлене свідомим прагненням говорити правильно, але таке, що зумовлює появу відповідних відхилень від правильної вимови).

глаголиця – одна з двох давніх слов'янських азбук, що відрізняється від кирилиці написанням літер, але значною мірою збігалася з кирилицею алфавітно.

глоса – 1) те саме, що і слово; 2) переклад або тлумачення незрозумілого, застарілого або ж діалектного слова; 3) перекладний варіант (у двомовних словниках); 4) троп, у якому використовуваним є маловживане слово замість узвичаєного.

глосарій – 1) словник глос; 2) короткий перелік лексичних одиниць зі стислою інформацією про них; 3) короткий словник спеціальної термінологічної лексики; словник із тлумаченням маловживаних слів. Використовується як тлумачний коментар до текстів, що містять багато незнайомих та незвичних понять.

глосематика – лінгвістична течія структуралізму, яка трактує мову як абстрактну структуру й описує її суто формальними способами без звертання до її субстанцій (реального змісту і звучання).

глотоковий приголосний звук – щілинний звук, що твориться у горлі внаслідок зближення кореня язика і ззадньою стінкою глотки, через яку проходить повітря: укр. [г], [г']

глухий приголосний звук – звук, що утворюється тільки шумом. В українській мові це звуки: [п], [ф], [т], [с], [ш], [ц], [ч], [к], [х]

гнома – мудрий вислів, афоризм, викладений у формі двовірша; завершує монолог в античній трагедії; короткий вислів.

говір – 1) найменший територіальний різновид мови, що використовується у спілкуванні мешканцями одного або кількох населених пунктів; сукупність говорів становить територіальний діалект; 2) територіально вирізнене діалектне утворення, якому властиві особливості у фонетичній системі, морфологічній будові, лексиці, синтаксисі й под.

говірка – найменше діалектне утворення, що поширене на невеликій території, охоплює мову одного населеного пункту або кількох цілком однотипних з мовного погляду.

головні члени речення – синтаксичний центр, граматична основа речення. У двоскладному реченні – це підмет і присудок. В односкладних реченнях граматичною основою є один головний член, який за формою може нагадувати підмет чи присудок двоскладного речення, а насправді не є ні підметом, ні присудком.

голос – один з основних елементів, що бере участь в утворенні звуків. Так, голос, разом із шумом, є компонентом голосних і дзвінких приголосних; фізичний компонент звука мовлення, утворений коливанням голосових зв'язок за проходженні повітряного струменя.

голосний звук – звук, при утворенні якого видихуваний струмінь повітря, що несе голос, у ротовій порожнині не натрапляє на перепони.

гортатив – член дієслівної парадигми, що виступає показником запрошення до дії.

граматика – 1) розділ мовознавства, що вивчає закономірності будови, змін та утворення форм слів певної мови (морфологія), а також словосполучень і речень (синтаксис).

графема – найменша одиниця системи письма, що виражає відношення одиниці усної мови до її графічного зображення. Система графем складається в результаті пристосування

конкретного алфавіту як сукупності букв до сукупності фонем певної мови на конкретному етапі її розвитку.

гротеск – це такий художній прийом, у якому свідомо порушено норми життєвої правдоподібності, підкреслено протиставляється реальне та ірреальне, а події змальовано у фантастично-перебільшеному вигляді.

губний звук – звук, що утворюється повним чи неповним зближенням губів. Губний звук голосний – звук, утворюваний за участю витягнутих уперед і заокруглених губів, що збільшують об'єм ротової порожнини: [o], [y]. Губний звук приголосний – звук, що твориться в момент подолання повітрям перепони між губами або нижньою губою і верхніми зубами. За місцем творення розрізняють губно-губні та губно-зубні приголосні звуки.

губно-губні приголосні звуки ← **білабіальні приголосні звуки**

губно-зубні приголосні звуки – група приголосних звуків, що мають однакове місце творення: вони артикуються нижньою губою проти верхніх зубів. Укр. [ф], [ф']

гумор – 1. Художній прийом, заснований на зображенні чого-небудь у комічному вигляді, а також твір літератури або мистецтва, де використано цей прийом. 2. Доброзичливо-глузливе ставлення до чого-небудь, спрямоване на викриття вад; уміння подати, зобразити щось у комічному вигляді.

гумореска – невеликий віршований, прозовий чи драматичний твір з комічним сюжетом, написаний у легкій, жартівливій тональності. Сміх постає у вигляді доброзичливої, емоційно забарвленої критики у дотепній формі, яка унеможливорює цинізм.

Д

дайджест – періодичне видання, що передруковує (здебільшого скорочено) матеріали з інших видань; короткий виклад новин із різних засобів масової інформації.

дактиль – в силабо-тонічному віршуванні – трискладова стопа з наголосом на першому складі (–UU).

датив – давальний відмінок, орієнтований на периферійні семантичні ролі аргументів. Датив синтезує ролі реципієнта й адресата, ролі бенефактива й експерієнцера, відмінок непрямого додатка.

двозначність – висловлення, яке можна зрозуміти по-різному внаслідок можливостей різного сприйняття наявних у ньому синтаксичних зв'язків слів або внаслідок полісемії наявного слова, словосполучення, омонімії слова або форми слова.

двоїна – форма числа відмінюваних і дієвідмінюваних слів, що вживається в деяких мовах на означення двох осіб чи предметів і протиставлена однині й множині.

двокрапка – відокремлювальний розділовий знак (:), що використовується в безсполучниковому реченні та у простому реченні при узагальнювальних словах.

двомовність – використання двох мов людьми, які належать до певних етнічних груп і спільнот, мови яких не є загальнопоширені у даній державі чи на певній території.

двоскладне речення – речення, що має два головні члени – підмет і присудок – із залежними від них словами чи без них.

дедукція – спосіб дослідження, що полягає в переході від загального до окремого; одна з форм умовисновку, за якої на основі загального правила з одних положень як істинних виводиться нове істинне положення. Дедуктивний умовисновок прямує від загального до часткового.

дейксис – вказівка як тип значення або функції мовної одиниці, що виражається за допомогою займенникових слів та інших граматичних засобів; одна з функцій мови.

дентальний приголосний звук – звук, утворюваний притискуванням передньої верхньої частини кінчика язика до задньої частини верхніх передніх зубів: укр. [д], [т], [з], [с], [ц], [дз], [н], [л].

державна мова – мова, офіційно визнана і закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, в сферах зв'язку та інформатики.

деривація – 1) процес утворення нових слів (дериватів) на основі інших як твірних за допомогою афіксів чи безафіксним способом; 2) у ширшому розумінні, деривація – це будь-яка словозміна або словоутворення.

дескриптивна лінгвістика – напрямок у мовознавстві, що полягає в інвентаризації й описі формальних елементів мовної структури шляхом застосування дистрибутивного методу.

дефініція – визначення, тлумачення, розкриття змісту наукового поняття.

дефіс – з'єднувальна коротка горизонтальна риска між частинами складного слова або між прикладкою та означуваним словом, між елементами слів при скороченому написанні.

дзвінкі приголосні звуки – шумні звуки, при вимові яких зв'язки дрижать, утворюючи слабкіший від шуму голос: [б], [д], [з], [ж], [дз], [дж], [г], [г].

диглосія – співіснування двох мов, що виконують у суспільстві різні функції, але сприймаються спільнотою як одна мова

дигресія – стилістичний прийом миттєвого відхилення від теми викладу, щоб слухачі відпочили від інтелектуального чи емоційного напруження (може бути жарт, приповідка); частина мовлення, в якій автор віддаляється від теми, щоб розповісти анекдот, певний фрагмент для зміни нудної теми або для того, щоб примусити слухача очікувати продовження цікавої для нього теми.

дикція – акустичний параметр мовлення, що пов'язаний з мірою точності, розбірливості вимови фонем, морфем, слів, фраз, визначає розбірливість мовлення, а значить і його розуміння іншими людьми; правильна, виразна артикуляція, манера вимовляти слова, склади, звуки під час розмови, співу й

декламування. Виразність дикції – важлива риса усного мовлення.

дисграфія – порушення здатності правильно писати з тих чи тих фізичних чи психологічних причин.

дисиміляція – заміна одного із двох однакових щодо способу творення приголосних звуків у межах одного слова на інший звук, відмінний щодо способу творення.

дисиміляція прогресивна – зміна наступного звука під впливом попереднього

дисиміляція регресивна – це зміна попереднього звука під впливом наступного

дискурс – комунікативна подія, що може бути описана або як послідовність пов'язаних один з одним мовленнєвих актів (або висловлень), або як певна послідовність речень, що складають основу такого опису.

дискусія – обговорення якого-небудь питання або групи пов'язаних питань компетентними особами з наміром досягнути взаємно прийняттого рішення. Дискусія – це різновид суперечки, близький до полеміки, і є серією тверджень, що почергово висловлюють учасники дискусії.

дислексія – порушення процесу читання, що виявляється в утрудненнях упізнавання й пізнання букв.

дисонанс – негармонійне поєднання звуків, порушення співзвучності.

дифірамб – особливий вид давньогрецької хорової лірики. Дифірамб – первісно культова пісня на честь бога Діоніса.

дифтонг – поєднання складотворних і нескладотворчих голосних звуків в одному складі. Дифтонги – фонемі, властиві англійській, німецькій, іспанській та іншим мовам.

діакритики – додаткові значки, що передають фонетичні властивості звука і розташовуються над, під або поряд з літерою, яка позначає відповідний звук. Такі знаки позначають вимову

звуча, що відрізняється від вимови іншого звука, позначено тією самою літерою, але без діакритичного знака.

діалект – різновид певної мови, що разом із літературним становить національну мову; засіб спілкування між представниками однієї територіальної чи соціальної групи. Відповідно розрізняють територіальні і соціальні.

діалектизм – слово або словосполучення, характерне для мови певних територій. Діалектизми вживаються в художній літературі зі стилістичною метою (для відтворення місцевого колориту, мовної характеристики персонажів тощо).

діалог – форма мовної комунікації, учасники якої обмінюються репліками-висловлюваннями. Останні здебільшого оформлені як неповні, еліптичні речення простої будови. Усна форма діалогу пов'язана з активною роллю інтонації, текстів, міміки співрозмовників. У писемній формі діалогу відповідна інформація міститься в ремарках. Діалог, що використовується в художніх текстах, виконує вторинну функцію естетизації усно-розмовного спілкування.

діахронія – 1) підхід до явищ мови, що передбачає їх вивчення з урахуванням змін, що відбуваються в часі; вивчення історичного розвитку якогось явища, фактів загалом; 2) вертикальний зріз мови, коли предметом лінгвістичного аналізу є історичний розвиток мови; вивчення еволюції всієї мовної системи в історичному розвитку.

дієвідміна – група дієслів, що має однакові ознаки словозміни за особами й числами. За закінченнями виділяють дві дієвідмини.

дієприкметник – не особова форма дієслова, що позначає реалізовану в часі ознаку предмета, пов'язану дією або станом цього предмета. Дієприкметник відповідає на питання який? яка? яке? Дієприкметники класифікуються за такими ознаками: а) категорії стану – активний і пасивний; б) часу – теперішнього і минулого часу (в'янучий і зів'ялий); в) виду – доконаного та недоконаного виду.

дієприслівник – незмінювана дієслівна форма, що називає додаткову дію і подає обставинну характеристику головної дії і

відповідає на питання коли? чому? за якої умови? З якою метою? Дієприслівники класифікуються за такими ознаками: а) виду – недоконаного й доконаного; б) часу – теперішнього й майбутнього.

дієслово – повнозначна частина мови, що означає дію або стан предмета як процес. Дієслово відповідає на питання: що робити? Що зробити? Що робиться з предметом? У якому стані предмет перебуває? Дієслово утворює форми дієвідмінювані (дійсного, умовного і наказового способів), відмінювані (дієприкметники), незмінювані (неозначена форма дієслова і дієприслівник). Дієслову властиві категорії виду, способу, часу, особи, стану. Основна синтаксична функція дієслова – присудок.

дійсний спосіб дієслова – граматична категорія дієслова, що означає дію, яка реально відбувається, відбувалася або відбудеться. Дієслова дійсного способу виступають у формах минулого, теперішнього і майбутнього часів.

ділова лексика – слова й усталені звороти, що виконують функцію офіційного спілкування, вживаються в документах, усній діловій практиці. До ділової лексики належать назви документів, посад, організацій, назви дій, характерних для міждержавних, адміністративних відносин тощо.

ділова мова – офіційно-діловий стиль, що використовується мовцями у сфері діяльності державних та громадських установ.

довгий приголосний звук – звук, що вимовляється з тривалим розмиканням органів мовлення. Довгі приголосні звуки передають дві фонемі. Графічно у фонетичній транскрипції така вимова позначається двома крапками (:).

додаток – другорядний член речення, що означає об'єкт дії, стану чи ознаки і відповідає на питання непрямих відмінків. З пояснюваним словом він здебільшого пов'язаний способом керування, рідко – прилягання. Dodatok виражається формами непрямих відмінків іменників, займенників, кількісних числівників, а також інфінітивом та нерозкладним словосполученням, що в реченні виступають з предметним значенням.

домінанта – одне зі стилістичних понять, що в низці однотипних мовних одиниць є носієм основного значення й підпорядковує собі всі інші змістові та стилістичні значення.

драма – один із трьох основних родів літератури, який відображає життя в діях. Д. у вузькому значенні – один із основних жанрів драматургії; літературний твір, побудований у формі діалогу чи полілогу дійових осіб без авторської мови.

дрижачий приголосний звук – сонорний піднебінний звук, під час утворення яких передня спинка язика наближається до піднебіння, а видихуваний струмінь повітря примушує дрижати (вібрувати) кінчик язика, напр.: укр. [р], [р']

другорядні члени речення – члени речення, що пояснюють, уточнюють чи доповнюють значення головних членів двоскладного речення. До другорядних членів речення належать додаток, означення, обставина.

дублет – один з двох або більше термінів, що виражають те саме наукове поняття.

дужки – парний видільний розділовий знак (). Використовуваний для виділення слів, словосполучень, речень та більших за речення частин, що містять додаткову інформацію або пояснення до основної частини тексту.

Е

евфемізм – слово чи вираз, що вживається з метою уникнення слів із грубим, непристойним змістом чи забарвленням.

евфонія – добре, приємне, з погляду фонетичних і лексико-стилістичних норм певної мови, звучання певних мовних елементів – звукосполучень.

еквівалент – мовна одиниця, що за функцією рівнозначна іншій одиниці мови. Еквівалентні слова – сполучення слів, що

заступають у реченні слова, виконуючи їхню синтаксичну роль. У ролі еквівалентних слів виступають здебільшого фразеологізми.

екзотизм – слово, запозичене українською мовою з інших мов для позначення реалій життя іншого народу чи країни.

експозиція – сюжетно-композиційний елемент, частина твору, як правило початкова, де змальовано суспільне середовище та життєві обставини, у яких формувалися риси характеру дійових осіб, історичні умови, час і місце, що впливають на розвиток подій.

елегія – журлива пісня або вірш, у яких спостерігаються настрої журби, смутку, меланхолії. У елегія часто звучать скарги на життєві незгоди або містяться роздуми про швидкоплинність людського життя.

еліпс – пропуск певного елемента висловлення (тексту). Пропущений елемент можна легко відновити в певному мовленнєвому оточенні або в ситуативному контексті.

елокуція – розділ античної риторики, що охоплював матеріал про впорядкування та висловлення думки, підпорядкування слів думці й потребам комунікації. Головні завдання теорії елокуції: типологія стилів, засади вибору мовних засобів щодо до мети, творення тропів та фігур.

ентропія – міра невизначеності ситуації (обсягу недостатньої інформації), що залежить від кількості знаків у кодї й імовірності їх появи в тексті; спотворення і втрата певної частини повідомлення під час його передавання, що унеможлиблює процес адекватного сприйняття.

епентеза – поява у словах неетимологічного звука між двома іншими – приголосного між голосними / голосного між приголосними – для полегшення переходу між артикуляціями різних звуків; вставлення звуків у слові за комбінаторними причинами

епігон – зневажливо-іронічна назва письменника, який не виробив власного творчого стилю, не набув творчої самостійності, а наслідує або копіює індивідуальний стиль, форму, повторює ідеї

своїх попередників, при цьому позбавлений творчої оригінальності.

епіграф – цитата, вислів, афоризм чи прислів'я, що подається перед текстом літературного твору або навіть перед окремими його розділами.

епізод – невеликий уривок, фрагмент, відносно завершена чи самостійна частина художнього твору, що зображує одну з подій або важливий момент долі героя.

епілог – заключна частина, що додається до завершеного художнього твору й не пов'язана з ним нерозривним розвитком дій. Епілог – коротка оповідь про те, що відбувалося з дійовими особами твору після закінчення основної сюжетної лінії, іноді додається оцінка зображуваному або напрям подальшого розвитку подій та долі героїв.

епістолярний стиль – стиль листів, заочного письмового спілкування людей у сфері побуту, особистого життя, виробництва, ділових стосунків. Розрізняють листування офіційне, або службове, і неофіційне, або приватне. Для листів, зокрема офіційних, характерні типові зачини (формули звертання, вітання), стандартні закінчення.

епітафія – надмогильний напис у віршах чи прозі, поширений в античну добу переважно у вигляді епіграми, пов'язаний з культом мертвих. В Елліда такі написи мали дидактичну функцію, особливо на могилах загиблих героїв, де вони розпочинались словами.

епітет – художнє, образне означення, що називає характерну властивість предмета, явища.

епіфора – стилістична (риторична) фігура – повторення слів, словосполучень, звукосполучень у кінці віршованих рядків, строф, речень для підкреслення виразності мови, її мелодійності.

епос – різновид літературного роду, що оповідає про події, людину, її долю.

есперанто – штучна міжнародна мова, створена на основі романських і частково германських мов, за граматичною будовою – аналітична мова.

етимологія – 1) розділ мовознавства, що вивчає походження та історію окремих слів і морфем; 2) походження та історія слів і морфем.

етнолінгвістика – розділ лінгвістики, що вивчає зв'язок мови з життям народу і відбиття в мові фольклору та міфів матеріальної і духовної культури етносу. Увагу етнолінгвістів привертають питання взаємодії лінгвістичних та етнічних чинників у функціонуванні й розвитку мови.

етноніми – назви різних етносів (етнічних груп, народів, племен, родів, народностей, націй тощо).

євангеліє – ранньохристиянські твори, що оповідають про земне життя, вчення, смерть і воскресіння Ісуса Христа.

Ж

жанр 1) вид художньої творчості, який характеризується різними мовностилістичними настановами й формальними ознаками. 2) різновид функціонального стилю, форма мовного спілкування, продиктована певними умовами побудови композиційно цілісного висловлювання. У науковому стилі розрізняють жанр статті, монографії, рецензії, анотації тощо; в офіційно-діловому стилі – жанр наказу, протоколу, заяви і под.; у розмовному стилі – жанр бесіди, розповіді, пропозиції, прохання, суперечки, поради та ін.

жаргон – соціальний діалект, яким користуються мовці, об'єднані спільними інтересами, захопленнями, професією, віком, ситуацією. Відрізняється від літературної мови специфічною лексикою і вимовою, існує не окремо, а на основі певної мови. Розрізняють жаргон військовий, спортивний, молодіжний, канцелярський.

жаргонізм, аргонізми – слова або вислови, які належать якомусь жаргону певної мови. Жаргонізм використовуються для надання експресивного забарвлення назвам предметів та явищ, важливих для членів соціальної групи, що послуговуються даним жаргоном

жести – складник паралінгвістичних засобів спілкування, зокрема кінесики; більше або менше помітні, але виразно простежувані рухи людського тіла або рук, виразний рух пальців у комунікації. У випадках усвідомленого вживання служить для передавання інформації, емоцій, психічних станів, бажань тощо; у випадках неусвідомлюваного вживання несе інформацію про психічні стани мовця.

жестикауляція – використання жестів для підсилення виразності мови / мовлення або ж для вияву певної інформації. Жестикауляція вияскравлює й експресивізує мовлення.

журнал – періодичне друковане видання, що містить статті з різноманітних суспільно-політичних, наукових, культурологічних, літературних та інших питань.

журналістика – особливий вид творчої діяльності, що поєднує літературну майстерність журналіста з умінням оперативно інформувати, аргументовано аналізувати, правдиво оцінювати факти та переконливо впливати на аудиторію. Професіоналізм журналіста передбачає такі важливі морально-етичні риси, як правдивість, чесність, емпатичні здібності. Журналістика повинна формувати громадську думку конкретними фактами, об'єктивною та чесною інформацією.

З

забарвлення – додаткові стилістичні відтінки мовних одиниць, що надають висловленню чи тексту певного характеру (урочистості, книжності, розмовності тощо).

загадка – стислий алегоричний опис подій, предметів, явищ, що їх треба впізнати й назвати; головоломка. Один предмет

відображається за допомогою іншого, такого, що має з ним хоча б віддалені, подібні риси, ознаки, схожість.

загальна назва – іменник, що є узагальненою назвою однорідних предметів. Загальні назви можуть з'являтися внаслідок переходу власних назв на предмет, явище.

загальноживана лексика – лексика, яку використовують усі мовці незалежно від професії і спеціальності, освіти, місця проживання тощо.

заголовок – це назва твору або окремих його частин. За допомогою заголовка їх структурують, полегшують роботу з виданням, осмислюють окремі частини тексту, готують читача до сприймання нового матеріалу, забезпечують зручність у пошуку вибіркової інформації, акцентують увагу на окремих частинах, підсилюють довідкові функції книги, спрощують пошук частин твору тощо.

задньоязиковий приголосний звук – звук, що утворюється наближенням задньої спинки язика до м'якої частини піднебіння, укр. [г], [г'], [к], [к'], [х], [х'];

займенник – змінна самостійна частина мови, що вказує на предмети, ознаки і кількість, але не називає їх. Займенники співвідносяться з іменниками, прикметниками, числівниками.

займенник особовий – такий, що вказує на особу мовця (укр. *я*), особу, до якої звертається мовець, на співрозмовника (укр. *ти, ви, він, вона, воно, вони*).

займенник зворотний і підсилювальний – що вказують на особу як виконавця дії (укр. *себе*).

займенник присвійний – вказує на належність предмета певній особі (укр. *мій, твій, свій*).

займенник вказівний – виділяє предмет із ряду однорідних (укр. *цей, той*)

займенник означальний – вказує на особу чи предмет, що діє самостійно (*сам*), на повне охоплення предмета ознакою, дією

(укр. увесь, кожний), на відмежування від подібних предметів чи осіб (інший).

займенник питальний – служить для оформлення запитань про особу (укр. хто), предмет (укр. що), ознаку чи належність предмета (укр. який, чий, яка, чия, чие), про кількість предметів (укр. скільки).

займенник відносний або єднальний – виконує функцію сполучного слова у складнопідрядному реченні (укр. хто, що, який, чий)

займенник заперечний – із часткою ні (укр. ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки)

займенник неозначений – вказує на неконкретну особу, предмет, ознаку, кількість (укр. абихто, де-небудь, якийсь)

закінчення, флексія – змінна частина слова, що виражає синтаксичні відношення певного слова до інших слів у словосполученні та реченні. Закінчення виражає значення роду, числа, відмінка й особи. Закінчення може виконувати словотворчу функцію.

заперечне речення – речення із заперечним присудком (як правило), підметом або другорядним членом. Йому властиві заперечні частки не, ні. У заперечно-стверджувальних реченнях складений дієслівний присудок має дві частки не.

заперечно-питальне речення – речення, в якому поєднуються заперечення і питання, проте за змістом воно виражає ввічливе запитання.

запозичення – слово, засвоєне мовою з інших мов.

збірний іменник – назва, що у формі однини позначає сукупність однакових предметів або осіб як одне ціле, яке не можна визначити кількісним числівником.

звертання – слово або сполучення слів, що називає особу чи предмет, до яких звертається мовець. Звертання виражається іменником у кличному відмінку (в однині) або у формі називного

відмінка (у множині). Звертання буває непоширене (без залежних слів) і поширене. У реченні звертання відділяється від інших слів комою або знаком оклику.

звук мови – найкоротша виокремлювана одиниця усної мови, що утворюється мовними органами за один момент вимовляння (Звуки – голосні, приголосні, складотворчі, нескладотворчі).

зв'язка – слово із формальними граматичними властивостями дієслова, що втратило лексичне значення і виступає як частина складного присудка. З. виражає значення способу, часу, особи та числа. У ролі зв'язки виступають слова бути, стати, становити, являти, зробитися, здаватися, називатися тощо.

зевгма – 1) підпорядкування одному члену речення цілого ряду інших, з яких за смыслом йому може підпорядковуватися тільки один; 2) сполучення багатозначного слова одночасно з двома або більше іншими словами – з кожним у різному смислі.

зіставлення – термін на позначення одного з різновидів семантики складносурядного речення. Компоненти такого речення різняться двома елементами, причому ознаковий елемент жодного з них не містить заперечення.

зміст – 1) внутрішній (смысловий, поняттєвий) вимір мовних одиниць, щодо якого зовнішній (звуковий, графічний тощо) вимір набуває властивостей вираження; внутрішній вимір побудови висловлення, його смыслове і значеннєве наповнення; 2) синтаксичне значення, смысловий аспект різних видів синтаксичного зв'язку.

знак – 1) необхідний елемент письмової форми мовлення. У широкому сенсі будь-яка літера виступає знаком. Водночас різні знаки використовуються в транскрипції. Слово знак використовують у складеному терміні розділові знаки тощо; 2) матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, що є представником іншого предмета і використовується для отримання, зберігання і передачі інформації; матеріально-ідеальне утворення, що заміщує певне явище дійсності і виступає для передавання інформації.

значення – склад слова семантичний – пов’язаний з певною мовною одиницею у свідомості носіїв мови узагальнений образ певного об’єкта, ситуації, факту, події; відображення предмета дійсності у свідомості, що стає фактом мови внаслідок установаження постійного й нерозривного його зв’язку з певним звучанням, з яким воно реалізується; це відображення дійсності входить у структуру слова як його внутрішня сторона (зміст), щодо якого звучання певної мовної одиниці виступає як матеріальна оболонка, необхідна не тільки для вираження значення та повідомлення його іншим, але й для самого його виникнення, формування, існування й розвитку.

I

ідіолект – індивідуальний різновид загальнонародної мови, що належить одній конкретній людині; характерні особливості мовлення індивіда як сукупність стилістичних, формальних, словотвірних та інших властивостей.

ієрогліф – ідеограма, одиниця ієрогліфічного письма, графічний знак, у зображенні якого зберігається деяка символічна подібність із позначуванним предметом, явищем, а згодом такий зв’язок здебільшого втрачений і застосовуваний як письмовий знак (напр., єгипетські, китайські та інші ієрогліфи), інколи у поєднанні зі знаками фонетичної абетки.

ізафет – спосіб синтаксичного зв’язку, характерний для означальних (атрибутивних) конструкцій і поширений у тюркських мовах, зустрічається також в арабській і персидській мовах. В ізафетно пов’язаній конструкції з двох іменників, де один означає інший, наявна подібність до керування і синтетичного узгодження.

ізоглоса – лінія на географічній карті, що відбиває територіальне поширення того чи того мовного факту.

ілокуція – один зі складників мовленнєвого акту, що передбачає втілення у висловлення певної комунікативної інтенції, комунікативної мети, що надає висловлення відповідної

комунікативної спрямованості; відношення мовлення до мети, мотивів та умов здійснення комунікації; намір, мета адресанта в мовленнєвому акті; мовна дія, спрямована на досягнення комунікативного зв'язку між учасниками мовленнєвого акту.

іменник – самостійна частина мови, що називає предмети, істоти, явища природи, узагальнені ознаки або дії. Іменник відповідає на питання хто? що?

імітація – 1) стилістичний прийом, завдяки якому створюється повна ілюзія чиєїсь манери мовлення або письма; 2) у лінгводидактиці – повторення звуків, звукових рядів, слів, фраз для напрацювання відповідних навичок.

імперфект – в окремих мовах минулий час дієслова, що виражає тривалість і незавершеність дії, пор. відповідні форми німецької мови та ін.

ім'я власне, ім'яніки власні – ім'я, що виступає індивідуальним позначенням осіб і тварин, географічних та астрономічних об'єктів, установ, закладів тощо.

інверсія – зміна звичного (прямого) порядку слів у реченні для підкреслення важливого змісту, логічного наголосу його членів або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення.

індукція – прийом дослідження, за якого на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок про весь клас цих явищ, узагальнення результатів окремих конкретних досліджень.

інтерація – взаємодія (процес взаємодії) комунікантів (взаємовпливу комунікантів) у процесах спілкування з використанням засобів мовного і позамовного кодів; передбачає перцепцію, тобто безпосереднє або опосередковане сприйняття учасників комунікації, та рух інформації. Інтерація комунікативна виступає як спілкування, у процесі якого учасники передають один одному комунікативну роль мовця та обмінюються висловленнями. В інтерації використовуються і звукові, і графічні мовні знаки.

інтерпретація – розкриття смислу отриманих результатів, встановлення змістової характеристики; включення результатів у

наявні теорії, створення нової теорії, якщо отримані результати та їхні змістові характеристики не вкачаються в межі старої теорії. Сенс та цінність нових і новітніх даних постають неозначеними за умови їхнього не включення в ситему наявних знань.

інтер'єр – у художньому творі опис, змалювання внутрішніх приміщень та предметів, що безпосередньо оточують персонажів.

інтерлінгва – штучна міжнародна допоміжна мова. Перший її варіант на латинській основі створив у 1903 р. італійський математик Джузеппе Пеано, а другий у 1950р. запропонувала Міжнародна асоціація допоміжної мови, очолювана А. Гоудом.

інтерлінгвістика – розділ мовознавства, який об'єднує питання створення і використання різних допоміжних мов: есперанто, інтерлінгва, математичні мови-коди, інформаційно-логічні мови тощо. Інтерлінгвістика вивчає організацію мовної системи, використовуючи логіко-математичні методи.

інтернаціональна лексика , інтернаціоналізми – слова, запозичені з тим самим значенням з одного джерела в кілька мов. В українській мові інтернаціоналізми в основному грецького та латинського походження. Джерелами інтернаціональної лексики є також живі європейські мови.

інтерференція – мимовільне перенесення, накладання ознак однієї мови на іншу в практиці двомовної людини. Інтерференція виявляється як іншомовний акцент у мові білінгва; вона охоплює всі рівні мови, але найпомітніша у фонетиці. Наслідком інетерференції, що відбувалася в минулому, можуть бути явища субстрату та суперстрату.

інтонація – засіб смислового виділення слів і словосполучень у реченні, а також його емоційно-експресивного оформлення. Складники інтонації: а) *мелодика* – послідовне підвищення та зниження голосу для розрізнення синтаксичних структур, передавання стану мовця; б) *пауза* – більш або менш тривала зупинка в мовному потоці; в) *ритм* – чергування наголошених і ненаголошених складів, коротких і довгих синтагм; г) *тембр* голосу – емоційно-експресивні відтінки звуків. Напр.: лагідний,

веселий, лайливий тощо; г) *темп* – швидкість або повільність тривання мовлення у часі, тривалість пауз.

інтонування – інтонаційне оформлення висловлювання.

інфінітив – початкова незмінювана форма дієслова, що позначає дію або стан безвідносно до діючої особи, а також часу, способу.

інформант – природний носій мови як основне джерело лінгвістичного матеріалу, особливо для мов, що не мають стійкої літературної традиції; носій певного теориторіального або соціального діалекту.

інформація –повідомлення про факти, події, процеси, що оформлені й передаються мовними, позамовними та паралінгвальними засобами з використанням різних каналів комунікації від адресанта до адресата; пов'язувана зі значенням і смислом одиниць і категорій мовної системи; повідомлення про яку-небудь подію, чийось діяльність тощо у відповідному мовному оформленні.

іншомовне слово ← запозичення

іронія – слово або словесний зворот, що набувають змісту прямо протилежного до їхнього буквального значення.

історизм – у літературі – це принцип наукового підходу до вивчення об'єктивної дійсності, який вимагає від художника розглядати всі явища природи й суспільного життя в їхньому закономірному історичному розвитку, враховувати особливості зображуваних подій, виходячи з конкретних умов даної епохи.

історія мови – наука про мову, що вивчає закономірності історичного розвитку, зміни категорій мови і самої форми мови, тобто внутрішні закони розвитку мови. І. м. досліджується за матеріалами письмових пам'яток.

ітератив – різновид кількісної аспектуальності, коли ситуація повністю повторюється через певний проміжок часу з тією чи тією періодичністю: один раз, часто, рідко, регулярно.

К

казка – це прозовий твір, що походить від народних переказів, твір про вигаданих осіб та події (зазвичай за участі чарівних сил, чаклунів, фей, гномів, велетнів тощо). Казка – твір чарівного, авантюрного чи побутового характеру з настановою на вигадку, який сприймається й переживається як реальний.

какофонія – поєднання слів, унаслідок чого постає безладна послідовність звуків або непристойне слово, мимовільний каламбур, двозначність

каламбур, гра слів – стилістична (риторична) фігура, побудована на використанні багатозначності слова, випадкового збігу звучання слів для створення гумористичного, сатиричного ефекту, для словесного дотепу.

каліграфія – мистецтво писати чітким, рівним, гарним почерком.

калька – слово або вираз, створені питомими мовними засобами за зразком слів і виразів іншої мови; буквальний переклад кожної частини іншомовного слова.

калькування – творення нових слів і виразів шляхом копіювання лексико-семантичних та синтаксичних моделей іншої мови.

канал комунікації – той чи той шлях (звуковий, зоровий, тактильний, нюховий, смаковий та ін), що поєднує комунікантів – адресанта й адресата; у процесі спілкування враховує фізіологічні можливості людини.

катарсис – естетичне переживання, співчуття героям твору, готовність до подолання аналогічних ситуацій у житті.

катафора – розміщення займенника перед іменником, чим створюється ефект очікування пояснення смислу попереднього займенника і часто дає відтінок урочистості.

квалітатив – 1) різновид хабітуаліса зі значенням характеризуватися тим, що виражено дієсловом постійної дії:

хитатися – бути хистким; 2) денотативна роль предикатного типу, характеризатор за якісною ознакою.

квантитатив – денотативна роль предикатного типу, характеризатор за кількісною ознакою: за кількісною ознакою.

керування – тип підрядного зв'язку між компонентами словосполучення, при якому залежне слово ставиться у певному відмінку, якого вимагає головне слово.

кінець – один із фрагментів ситуації в лінійній аспектуальності, моменти зворотного переходу.

клас – 1) сукупність предметів, явищ, що мають спільні ознаки, однакові якості; розряд, підрозділ; 2) велика група людей із історично зумовленим місцем у системі суспільного виробництва, об'єднана однаковою, звичайно законодавчо закріпленою, відношенням до засобів виробництва й розподілу та спільністю інтересів.

класицизм – напрям у європейській літературі та мистецтві XVII – XVIII ст., характерною рисою якого була орієнтація на художню творчість стародавньої Греції та Риму. Крім орієнтації на античність, для Класицизму характерний також раціоналізм – прагнення побудови мистецтва на началах розуму.

кластер – об'єднання кількох однорідних елементів, яке можна розглядати як самостійну одиницю.

кліше – мовний засіб, готовий / стандартний зворот, регулярно повторюваний у певних умовах і подібних контекстах відповідно до комунікативних вимог тієї чи тієї мовної сфери (здебільшого в документах офіційно-ділового стилю), зберігає свою семантику та виразність, відповідає психічним стереотипам національного світобачення; завдяки легкості до відтворення сприяє автоматизації мовлення, прискорює процес комунікації, економить час і зусилля мовців, але втрачає оригінальність мовотворення

ключове слово – виділена в тексті лексична одиниця, що несе на собі стильове навантаження залежно від особливостей вияву

індивідуального стилю, а також від змістової, художньо-естетичної структури тексту.

книжна лексика – слова, що використовуються в діловому, науковому, художньому й публіцистичному стилях і майже не вживаються в розмовному

когезія – структурно-граматична категорія зв'язності тексту; форми зв'язку – граматичні, семантичні, лексичні (повтори, дейктичні й анафоричні слова, сполучники, порядок слів тощо) – між окремими частинами тексту, що визначають перехід від одного контекстно-варіативного членування тексту до іншого і забезпечують послідовну, часово-просторову взаємозалежність окремих повідомлень, фактів, дій тощо. Структурно-граматичний тип текстової зв'язності.

когерентність – семантична категорія зв'язності тексту; семантичний тип текстової зв'язності, завдяки якому окремі смислові компоненти пов'язуються в смислову цілісність.

когнітивна лінгвістика – розділ мовознавства, що вивчає процес породження, сприймання, розуміння мови; роль мови в пізнавальній діяльності людини; тлумачення текстів з погляду логічного членування позамовної дійсності.

код – система умовних знаків, символів для передавання, опрацювання й зберігання різної інформації; спосіб запису, передачі інформації каналами зв'язку (комунікації) відповідно до їхніх технічних, соціально-культурних особливостей і функцій; сукупність правил чи їхніх обмежень, що забезпечують функціонування природної мови або тієї чи тієї знакової системи.

кодифікація – нормалізація мови; опис зведених правил вживання мовних одиниць, їхнє упорядкування й систематизація як нормативних у граматиках, довідниках і словниках літературної мови для поширення; свідомо зорієнтована праця лінгвістів на створення і фіксацію об'єктивної літературної норми, її офіційне визнання та подання приписів, основним призначенням яких постає формування, збереження, удосконалення, поширення мовної норми.

кодування – відображення, опис засобами мови (одиницями, категоріями) тієї чи тієї реальної / ірреальної ситуації; втілення задуму адресанта в певну символічну форму (мовну, графічну, звукову); у лінгвістиці тексту – кодування означає, що текстові феномени належать до окремих концептів, тобто встановлюється зв'язок між конкретними фрагментами тексту (одиницями аналізу) й абстрактнішими категоріями.

койне – 1) загальнонародна мова, що виникла в IV ст. до н. е. в Давній Греції на ґрунті аттичного з елементами іонічного діалекту; 2) функційний тип мови, використовуваний як основний засіб спілкування (здебільшого усного) в умовах регулярних соціальних контактів між носіями різних діалектів або мов.

кома – розділовий знак (,), що використовується для розділення й виділення слів, груп слів та предикативних частин у структурі складного речення.

коментар – компонент актуального членування речення, що виступає як характеристика відправного пункту висловлення, або топіка. Терміни топік і коментар у найзагальніших рисах корелюють з темою і ремою, що використовуються в англійській лінгвістиці, остання ж пара – в європейській.

компаративістика → **порівняльно-історичне мовознавство**

композиція – побудова літературного твору, розміщення й співвідношення всіх його складових частин, порядок розгортання подій і розстановка персонажів, іншими словами, композиція – це внутрішня організація, спільна система певних форм або засобів художнього зображення.

комунікативна лінгвістика – розділ мовознавства, який вивчає мову як діяльність, здійснення спілкування в певних ситуаціях, спрямованість мовних засобів на повідомлення певної інформації, передавання емоційного стану мовця, спонукання до дії тощо.

комунікабельність – володіння соціальним аспектом мовленнєвого контакту; використання цих знань та умінь з бажанням досягти запланованого перлокутивного ефекту.

комунікативний шум (або інформаційний) – це різні форми перекручування, деформування, змін у повідомленнях, сукупність факторів, які ускладнюють процес передавання та / чи сприйняття інформації в комунікації.

комунікація – спілкування, повідомлення, передавання інформації, думок, почуттів, волевиявлень людини мовними засобами. Комунікація складається з комунікативних актів, у яких беруть участь комуніканти.

конвергенція – 1) збіг двох чи більше фонем в одному звуці в результаті історичного розвитку фонетичної системи мови; 2) зближення двох мов унаслідок їхнього історичного розвитку, внаслідок тривалого контактування; 3) тип ініціалізації або збігу в одному місці тексту пучка стилістичних прийомів, що беруть участь у єдиній стилістичній функції образного маркування або конотації.

конверсія – перехід слова з однієї частини мови в іншу без зміни вимови й написання

консонанс – гармонійне поєднання звуків, співзвуччя.

конструктивізм – соціальна теорія, основою якої є твердження, що люди витворюють (конструюють) свої світи через соціальну практику та комунікацію, а не набувають їх через суспільно-комунікативні практики; у соціолінгвістиці – теорія, за якою витлумачують етнічні спільноти як конструкції вчених і політиків; завдяки ЗМІ, освіті ці ідеї передаються масам.

конструкція – синтаксична одиниця, утворена лінійною послідовністю простіших одиниць (синтаксичних слів, словосполучень), зв'язок між якими граматично оформлений.

контакти мовні – взаємодія двох або більшої кількості мов, що впливає на граматичну структуру і словник однієї або багатьох із них. Соціальні умови Контактів мовні – спілкування між особистостями різних національних лінгвокультурних спільнот.

контамінація – 1) утворення нової мовної одиниці через сполучення в ціле компонентів різних частин на ґрунті їхньої структурної, функційної або асоціативної близькості: запропонувати тост + підняти келих → підняти тост; 2) об'єднання двох або більше мовних одиниць в одну; навмисне або ненавмисне змішування двох висловів.

контекст – 1) уривок тексту, що визначає основний і додатковий зміст вислову; 2) мовне оточення певної одиниці, особливості вживання її поряд з іншими одиницями.

континуум – неподільний простір, однорідне середовище щодо функціонування мови, мовного різновиду чи мовної одиниці; неперервність українських діалектних утворень.

концептуалізація – поняттєва класифікація; один із найсуттєвіших глибинних процесів пізнавальної діяльності людини, суттю якого є осмислення інформації, що надходить до неї через різні канали сприйняття, унаслідок чого витворюється концепт або заповнюються певні мережні сітки його структури, постає концептуальна структура і концептуальна система загалом у мозку (психіці) людини;

кон'юнктив – умовно-бажальний спосіб; категорійна форма непрямого способу, звичайно з розвинутою системою відтінків модального значення, об'єднаних спільною ознакою відсутності прямої відповідності змісту висловлення дійсності.

копірайт – 1) позначка, що ставиться на друкованому виданні перед прізвищем автора і вказує на захищеність авторських прав відповідно до закону; знак застереження авторського права; 2) авторське право.

корені вільні – корені, спроможні виступати самостійно, без поєднання зі службовими (крім флексії) морфемами або іншими коренями.

корені зв'язані – корені, що виступають тільки в поєднанні зі службовими морфемами або іншими коренями у складі членованої або похідної основи.

корінь – неподільна головна морфема, спільна для всіх споріднених слів, що містить у собі основне лексичне значення цих слів.

крапка – відокремлювальний розділовий знак (.), що ставиться в кінці розповідного речення. Крапка також використовується у скороченнях слів.

крапка з комою – розділовий відокремлювальний знак (;), що використовується у складному реченні (зрідка в простому) для відокремлення відносно самостійних його частин.

крилатий вислів (слово) – 1) влучний та яскраво образний вислів, що походить із літературних, історичних, філософських джерел, фольклору; 2) слова з метафоричним значенням, що широко вживаються і мають експресивне забарвлення.

кульмінація – елемент сюжету, що є найвищим моментом напруги в розвитку дії, вершиною конфлікту.

Л

лабіалізація – огублення, артикуляція звуків, що супроводжується округленням витягнутих уперед губ.

лабіо-дентальні приголосні ← губно-зубні приголосні

лаконізм – коротка, точна і водночас змістова, стилістично сильна манера мовлення.

лапки – парний видільний розділовий знак («», “”) (за сучасних комп’ютерних технологій може бути різної форми: «», “” та ін.), що використовується для виділення прямої мови, цитат, заголовків, а також слів і словосполучень, використовуваних не в прямому значенні, або слів, словосполучень, речень, що містять додаткову інформацію або пояснення до основної частини тексту.

легенда – переказ про якісь події чи людей, оповитий казковістю або фантастикою.

лейтмотив – це музичний термін, який іноді вживається і в літературознавстві в значенні головної думки, почуття, настрою, що проходить крізь увесь твір.

лексема – слово з усіма його формами словозміни і значеннями, що виявляються у різних контекстах.

лексика – 1) словниковий склад, сукупність слів якоїсь мови; 2) сукупність слів певної сфери вживання. Лексика загальноновживана, спеціальна, термінологічна.

лексикалізація – перетворення елемента мови (морфеми, словоформи) або сполучення елементів (словосполучення) в окреме повнозначне слово або іншу еквівалентну йому словникову одиницю – фразеологізм.

лексикографія – 1) розділ мовознавства, що розробляє теоретичні принципи укладання словників; 2) збирання слів певної мови, упорядкування їх і опис різного роду словникового матеріалу; 3) сукупність словників певної мови і наукових праць із цієї галузі.

лексикологія – розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови. Лексикологія історична вивчає словниковий склад мови в його розвитку. Описова лексикологія вивчає значення слів, їхні стилістичні ознаки, обсяг та структуру сучасного словникового складу.

лігатура – літера, утворена зі сполучення двох і більше літер: 1) дві або три з'єднані між собою літери, виліті на одній ніжці; 2) написання двох або більшої кількості літер одним письмовим знаком, наприклад, нім. ß; 3) сполучення слів через показник синтаксичного зв'язку, вживаного в найрізноманітніших словосполуках.

лінгва франка – 1) те саме, що мова-посередник, мова, що відіграє роль засобу міжетнічного і міжкультурного спілкування; 2) штучна мова, що з'явилася в середні віки для спілкування вихідців з арабомовних, турецькомовних та інших держав купців, інших підприємливих людей з європейцями.

лімерик – короткий гумористичний вірш абсурдного змісту. У його основу покладена безглуздість ситуації чи поведінки героя.

лінгвістика – те саме, що мовознавство. Поділяють на лінгвістику дескриптивну (лінгвістика дескриптивна), когнітивну (лінгвістика когнітивна), комунікативну (лінгвістика комунікативна), математичну (галузь мовознавства, що досліджує мову за допомогою математичних методів), структурну (структуралізм).

лінгвістика ареальна – розділ мовознавства, що на основі методу картографування мовних явищ вивчає їхнє територіальне поширення.

лінгвістика гендерна – розділ соціолінгвістики, що вивчає відмінності в мові й мовленнєвій поведінці чоловіків і жінок.

лінгвістика дескриптивна – напрям у сучасному мовознавстві, особливо поширений у США як вияв структуралізму, що має за мету опис формальних елементів мови шляхом застосування дистрибутивного аналізу.

лінгвістика когнітивна – напрям лінгвістичних досліджень, що виник на початку 80-х років ХХ ст. на перетині когнітології (науки про знання), когнітивної психології (психології пізнання), психолінгвістики та лінгвістики у рамках когнітивної науки. Когнітивна лінгвістика досліджує механізми знання мови і механізми вияву знань у мові, проблеми співвідношення мови і свідомості, роль мови в концептуалізації і категоризації світу, у втіленні пізнавальних процесів й узагальненні людського досвіду, зв'язок окремих когнітивних здібностей людини з мовою і форми їхньої взаємодії.

лінгвістика корпусна – новітній напрям у мовознавстві, предметом вивчення якого є представлені в електронному вигляді великі масиви структурованих мовних даних з метою вияву ідіоматики мови – її неповторних і своєрідних властивостей, зумовлених стилістичною нормою й стандартами мовленнєвого вживання.

лінгводидактика – методична дисципліна, метою якої постає опис мови як навчальної дисципліни та лінгвопедагогічне та лінгвотехнологічне конструювання навчально-теоретичного і навчально-практичного матеріалу.

лінгвостилістика – наука про стилі мови, різновиди, форми мовлення, що визначаються умовами, ситуацією, метою спілкування і розрізняються відповідними мовними засобами та їхнім функціональним навантаженням. Лінгвістика вивчає мовні засоби усіх рівнів мови з погляду їхньої здатності передавати додатковий експресивний зміст у висловлюванні, взаємодіяти в процесі створення текстів. Лінгвістика пов'язана з теорією літературної мови.

лірика – один із основних літературних родів, у якому життя відображається через передачу почуттів, переживань і думок автора (ліричного героя) за певних обставин під впливом певних подій. Виділяють такі ліричні жанри: вірш, пісня, гімн, сатира, елегія, послання, ідилія, епітафія, етюд, монолог, медитація тощо.

література – у широкому значенні – це всі писані й друковані твори на різні теми, що їх створив певний народ, власне, мистецтво слова.

літературна мова – унормована мова, що обслуговує культурні потреби народу. Вона використовується в художній літературі, публіцистиці, засобах масової інформації, установах, навчальних закладах тощо.

літературні норми – вироблені в писемно-літературній практиці правила використання мовних одиниць та кодифікація цих правил у словниках і граматиках. Літературні норми історично змінні, свідомо регульовані, вони забезпечують існування мовних традицій, єдність літературної мови, її консолідуючу роль у національній культурі.

літопис – найдавніший вид історико-мемуарної прози, що несе в собі розташовані в хронологічному порядку коротенькі нотатки й докладні оповіді (сказання) про історичні події.

літота – стилістичне применшення якої-небудь ознаки предмета, яке полягає у використанні форми заперечення; прийом заперечення.

лічилка – один із жанрів дитячого фольклору, римований віршик, за допомогою якого перелічуються гравці, позначається їхня роль або послідовність у грі.

локатив – компонент у семантико-синтаксичній структурі речення зі значенням місцезнаходження; назва відмінка місцезнаходження.

ляпсус – прикра помилка, недоречність або недогляд в усному або писемному мовленні через неуважність, поспіх, забудькуватість.

М

майбутній час дієслова – форма дієслова на позначення дії, що відбувається після моменту мовлення.

максима – різновид афоризму, моралістична за змістом сентенція.

максима великодушності – максима принципу ввічливості (Джон Н. Ліч). Вона формулюється як парний припис – щодо самого себе і щодо іншого. Значення градуйовані: а) мінімізуй користь для себе; б) максимально збільшуй втрати для самого себе.

максима відношення – третій постулат грайсівського Принципу Кооперації; постулат релевантності. Він приписує: не відступай від теми.

максима кількості – перший постулат грайсівського Принципу Кооперації: 1) твоє висловлення повинно містити не менше інформації, ніж необхідно (для реалізації плинних завдань діалогу); 2) твоє висловлення не повинно містити більше інформації, ніж вимагається.

максима способу – четвертий постулат грайсівського Принципу Кооперації. Він містить чотири субмаксими: 1) уникай незрозумілих висловів; 2) уникай неоднозначності; 3) уникай непотрібного багатослів'я (будь лаконічним); 4) будь організованим.

максима якості – другий постулат грайсівського Принципу Кооперації. Він формулюється як вияв двох часткових постулатів, що рекомендують будувати правдиві висловлення: 1) не говори того, що ти вважаєш неправдивим; 2) не говори того, для чого в тебе відсутня аргументована основа.

меліоризація – процес набування словом позитивного значення.

мелодика – звукова крива фразової інтонації; виявляється у змінах частоти основного тону за певні часові відрізки; служить засобом розрізнення й ідентифікації різних синтаксичних структур; композиційна ознака тексту.

мемуари – твори, у яких автори розповідають про події особистого й суспільного життя, про зустрічі з видатними людьми. Найчастіше – це щоденники, спогади, автобіографії, сповіді та записки.

металінгвістика – розділ науки про мову, який займається вивченням мови як суспільного явища. До металінгвістики зараховують такі галузі, як вивчення мови дітьми, дорослими, іноземцями, відношення мови і мислення, логічні й онтологічні засади семантики тощо.

метафора – один із основних тропів, що полягає в перенесенні ознак із одного предмета, явища на другий на підставі подібності. В основі метафора лежить логічний механізм порівняння.

методологія – 1) вчення про методи наукового дослідження; 2) стратегії та процедури, що застосовують науковці у своїх дослідженнях; сукупність методів.

метонімія – троп, поява нового значення внаслідок заміни однієї назви іншою, тобто перенесення назви одного предмета, явища, властивості на інші за ознакою суміжності, асоціації за суміжністю (частина – ціле, виріб – матеріал, з якого він вироблений).

милозвучність ← **евфонія**

минулий час дієслова – форма дієслова на позначення дії, що відбувається до моменту мовлення.

мімезис – правдоподібність тексту, його подібність, але не тотожність з дійсністю; різновид іронії, повтор висловленого іншим з насміхом або навмисним подивом, передражнюванням з насміхом.

міміка – виразні рухи м'язів обличчя, одна з форм вияву почуттів людини; один з найважливіших складників кінесики, пов'язаний з різноманітними виразами обличчя, рухами його частин. Міміка постає особливим образним мовленням для передачі різноманітних відтінків почуттів, оцінок, ставлення людини до подій, явищ, реалій об'єктивного світу.

міф – оповідь про богів, напівбогів, духів, героїв, надприродні сили та їхню роль у створенні світу і його розвитку. Міф відобразили уявлення та вірування людей глибокого минулого і були раннім видом народної творчості, своєрідним художнім відображенням дійсного життя, історичних подій і явищ природи у формі фантастичних оповідань.

множина – граматична категорія, яка відповідною формою вказує на два або більше предмети, особи і пов'язані з ними дії.

мова 1) складне суспільне явище, в якому розрізняють такі ознаки: а) найважливіший засіб спілкування та об'єднання людей у спільноту; б) засіб само ідентифікації й вираження ментальності нації (етносу); в) засіб формування й розвитку думки, здійснення пізнавальної діяльності, реалізації духовної культури народу. Функції мови як суспільного явища відбивають особливості історії народу – носія національної мови, характер мовної ситуації в суспільстві. 2) система суспільно усвідомлених звукових та відтворюваних на письмі знаків, що функціонують за певним регламентом, нормами і реалізуються у звуковій та семантичній субстанції конкретних мовних актів спілкування.

мови аглютинативні – мови, в яких слова утворюються за допомогою аглютинації: фінно-угорські, монгольська, японська та інша.

мова аналітична – мова, в якій граматичні відношення між словами виражаються службовими словами, порядком слів,

інтонацією тощо. Це англійська, французька, італійська, болгарська та ін.

мова державна – офіційна мова державних установ, мова освіти, науки, культури тощо. Мова, якою держава заявляє про свій суверенітет у міжнародному спілкуванні.

мова дитяча – мова дітей молодшого віку, що характеризується спрощеною фонетичною, граматичною системою, наявністю специфічних дитячих слів.

мова жестів – засіб спілкування, поряд зі звуковою мовою і різними допоміжними системами спілкування. Різні філософи і представники різних наук наголошують на особливій ролі у становленні людської свідомості і звукової мови “кінетичної мови” – мови жестів.

мова жива – мова, якою послуговується у своїй розмовно-побутовій практиці мовна спільнота.

мова літературна – унормована, стандартна, правильна з погляду усталених, кодифікованих норм форма національної мови, що обслуговує культурно-освітні потреби суспільства, виконує консолідуючу функцію через використання у сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, художньої культури та літератури. Літературна мова протиставляється жаргонам, діалектам, просторіччю.

мова меншин – мова інших за етнічним походженням, національністю, релігією груп населення порівняно з основним, титульним, етносом держави.

мова мертва – мова, що вийшла з активного вжитку, перестала бути розмовною і збереглася лише в писемних пам'ятках (латинська, старослов'янська мови).

мова міжнародна – 1) штучна мова, що рекомендується як засіб міжнародного спілкування; 2) мова, що задовольняє потреби міжнародного спілкування в певний період історії і в певних сферах.

мова національна – мова, що утворилася в період розвитку націй. Вона передбачає обов'язкову наявність літературно-письмової форми, наближеної до спільного народно-розмовного мовлення, в силу чого набула повсюдного поширення.

мова природна – звукова мова людей, в якій виокремлення, членороздільність звуків пов'язується з їхнім осмисленням, на відміну від звукових сигналів, якими користуються тварини. Виникнення та існування природної мови супроводжувало процес виникнення людини розумної. Природна мова протиставляється штучним мовам.

мова рідна – перша мова, якою почала розмовляти дитина (мова батьків), або мова, з якою індивід увійшов у культуру в період свідомого життя.

мови споріднені – ті, що мають спільні ознаки у фонетичній, граматичній, лексичній будові завдяки спільному походженню.

мова штучна – допоміжна мова для здійснення спілкування, що використовує штучно створений словник, граматику, фонетичні умовні одиниці. До штучної мови належать: есперанто, ідо, інтерлінгва.

мовець – той, хто говорить, здійснює мовну діяльність.

мови аморфні – мови, що не мають афіксів і тому виражають відношення між словами за допомогою поєднання слів між собою способом прилягання або за допомогою службових слів.

мови ергативні – мови, в яких речення з перехідними і неперехідними дієсловами мають різну структуру: суб'єкт при неперехідному дієслові оформляється як об'єкт при перехідному, а суб'єкт при перехідному дієслові стоїть в особливому (ергативному) відмінку.

мови індоєвропейські – загальна назва сім'ї сучасних і давніх мов Європи та Азії.

мови креольські – мови, сформовані на основі піджинів і які стали рідними для певного колективу їхніх носіїв.

мови полісинтетичні – мови, в яких різні частини висловлення у вигляді аморфних слів-основ (коренів) об'єднані в цілісні складні комплекси, сукупність яких оформлюється службовими елементами.

мови синтетичні – мови, в яких граматичне значення синтезоване з лексичним у межах слова (граматичне значення виражається за допомогою флексій, формотворчих афіксів, чергування звуків, наголосу і суплетивізму, тобто формами самих слів).

мовлення 1) мова в її конкретному виявленні як засіб спілкування. Розрізнення мови і мовлення припадає на час утвердження структуралізму в мовознавстві, який чітко розмежував мову як систему знаків і правил послугування ними і мовлення як форму існування мови. Мова як система – явище загальне, абстрактне. Мовлення – явище часткове, окреме, індивідуальне, що втілюється в конкретні тексти; 2) говоріння, процес здійснення мовної діяльності.

мовний етикет – історично усталена система мовних формул (слів, словосполучень, речень), що ґрунтується на загальнолюдських принципах моралі й моральності та обов'язкова у повсякденному спілкуванні для висловлення шанобливого ставлення до людей незалежно від їхньої посади чи суспільного становища.

мовознавство – наука про природну людську мову в усіх її вимірах: будову, функції і розвиток мови; про походження мови як такої і про різноманітність мов світу. Як суспільна наука, мовознавство пов'язане з філософією, психологією, логікою, а також з історією, соціологією тощо.

модальне слово – незамінне слово, за допомогою якого виражається ставлення того, хто говорить, до висловленої думки, оцінюється ймовірність, можливість, необхідність повідомлюваного. Модальні слова поділяються на групи: 1) слова, що виражають логічну оцінку висловлюваної думки зі значенням ймовірності, з прямим ствердженням її (звичайно, безперечно, справді, очевидно); 2) слова і словосполучення, що виражають

значення можливості, упевненості чи невпевненості, припущення (можливо, здається, мабуть, може бути). Модальні слова у реченні виконують функцію вставного слова.

модернізм – так на початку ХХ ст. часто характеризувалась новітня література з властивою їй новою технікою зображення.

модифікація – засіб вираження граматичних значень, що безпосередньо не постає спостережуваним і сприйнятним, але його результат завжди постає очевидним за умови зіставлення вихідної і похідної форм.

модус – 1) частина речення (висловлення), що виражає ставлення мовця до повідомлюваного, до об'єктивного змісту речення (диктуму); оцінка змісту речення (висловлення); у прикладній лінгвістиці (мо́дус, моде́ль, модифіка́ція) – синтаксичні варіанти композиції залежно від ступеня узагальнення; 2) Модус – комбінаторика з двох елементів на частиномовному рівні, модель – на логіко-граматичному рівні; модифікація – деталізація її різних граматичних варіантів; відображення позиції суб'єкта думки щодо об'єктивного змісту.

молитва – усталений текст, який промовляється, виголошується віруючими під час звернення до Бога, до святих.

монолог – мова однієї людини, скерована на саму себе. Монолог не передбачає безпосереднього відшукування на чийсь мову, що відрізняє його від діалогу. Для монологу характерні розгорнуті висловлювання, ускладнені синтаксичні конструкції, тенденція до чіткого граматичного оформлення, зв'язності.

монофтонг – простий голосний звук.

морзе (від імені винахідника Семюеля Морзе) – спосіб кодування букв, цифр, знаків пунктуації та інших символів за допомогою довгих і коротких сигналів.

морфа – реалізація морфеми, конкретний лінійний вияв морфеми, один із формальних її різновидів; найкоротший мінімальний відрізок словоформи, наділений значенням.

морфема – неподільна значуща частина слова, що виділяється в його структурі через зіставлення цього слова з іншими словами, що мають такі ж морфеми.

морфологія – розділ граматики, що охоплює вчення про структуру слова, форми словозміни, способи вираження граматичних значень, а також учення про частини мови і властиві їм способи словотворення. Основними поняттями морфології є граматичне значення, граматична форма слова, словоформа і частини мови.

м'який приголосний звук – це звук, при вимові якого виникає додаткове підняття середньої спинки язика до твердого піднебіння, що ускладнює їх основну артикуляцію. М'який приголосний звук протиставляються відповідним твердим приголосним звукам та утворюють з ними пари за твердістю/м'якістю. Звук [й] не утворює пари за твердістю і вважається м'яким, оскільки при його вимові середньоязикова артикуляція є основною. В українській мові є ще так звані напівпом'якшені приголосні звуки. Пом'якшуються приголосні перед і. Графічно м'якість приголосних позначають літерами я, ю, є, ї, ь.

Н

наголос – виділення одного із складів не односкладового слова або слова в реченні посиленням голосу, підвищенням тону, тривалішим звучанням.

наголос вільний, різномісний – такий, в якому наголошеними бувають і початковий, і серединний, і кінцевий склади.

наголос емпатичний – виділення у вимові якогось слова для підкреслення його емоційного значення.

наголос логічний – посилення голосу на якомусь слові в реченні для смислового підкреслення.

наголос побічний – слабший наголос, що передує основному наголосу в багатоскладових словах.

наголос рухомий – такий, коли залежно від свого місця в певному слові впливає на його граматичне або лексичне значення.

наголос словесний – посилення голосу на одному зі складів. Розрізняють основний наголос – власне наголос, що виконує функцію виділення одного зі складів слова.

наголос фразовий – виділення у вимові важливої змістової та логічної частини речення.

назалізація – додаткова носова артикуляція звука, переважно голосного за активної участі носової і ротової порожнин у його вимові, унаслідок впливу сусідніх носових приголосних. Унаслідок пониження м'якого піднебіння й одночасного виходу повітря через рот та ніс надають звукові особливого тембру.

називне речення – односкладне речення, головний член якого виражений іменником чи займенником у називному відмінку із залежними від нього словами чи без них.

наказовий спосіб дієслова – граматична категорія дієслова, що виражає спонукання до певної дії у формі наказу, побажання, прохання, заклику, поради. Дієслова цього способу не мають категорії часу, але їм властива категорія особи й числа.

наратор – у лінгвокультурології – оповідач певних подій, що розраховані на слухача або читача.

неозначена форма дієслова ← інфінітив

неологізм – слово або мовний зворот, створений для позначення нового предмета чи поняття. З'являючись у мові кожне слово спочатку є неологізмом, згодом воно набуває широкого вжитку, входить до активного словникового складу.

неперехідне дієслово – дієслово, що називає дію, стан, що не переходять безпосередньо на об'єкт.

неповнозначна частина мови – це лексично несамостійне службове слово (прийменник, сполучник, частка, артикль). Вигуки не зараховують до частин мови.

нейролінгвістика – наука, що займається вивченням і відновленням порушень мовних навичок і вмінь.

новела – надзвичайно стислий розповідний твір про якусь надзвичайну подію з несподіваним фіналом.

носовий звук – звук, при утворенні якого значна частина видихуваного повітря проходить при опущеному м'якому піднебінні через носову порожнину. Приголосьні носові звуки – це зімкнено-прохідні сонорні приголосьні: укр. [м] і [н]

нумералізація – перехід інших частин мови в числівник, тобто набуття синтаксичних функцій і категорійного значення числівника.

О

обертони – додаткові тони, що, поєднуючись із основними тонами людського мовлення, зумовлюють тембр звука; тон, що вищий від основного тону. Виникаючи під час звучання основного тону, він надає звукові особливого відтінку або відтінку, що уможлиблює розрізнення того чи того звука.

об'єкт – 1) один із семантичних виявів додатка у формально-граматичній структурі речення; 2) компонент у семантико-синтаксичній структурі речення з предметно-речовим значенням, що підлягає акціональній дії або каузативному впливу; назва відмінка і позначення учасника події, що репрезентує предмет, на який спрямована дія, увага та ін., виражене дієсловом.

обставина – другорядний член речення, що називає умову, час, спосіб, міру, ознаку дії чи стану. Обставини належать переважно до дієслова-присудка і виражаються прислівниками, дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами, іменниками в непрямих відмінках, неозначеною формою дієслова.

однина – граматична форма числа, що є показником одного предмета й певної сукупності, збірності.

однорідні члени речення – члени речення, що належать до одного й того самого члена речення і виконують однакові синтаксичні функції. Однорідні члени речення, як правило, виражаються якоюсь однією частиною мови, але іноді можуть бути виражені й різними частинами мови.

однозначність, моносемія – наявність у слова тільки одного значення.

означення – другорядний член речення, що називає ознаку предмета і залежить від члена речення, вираженого іменником. Означення відповідають на питання який? чий? котрий? скільки? і найчастіше виражаються прикметниками, займенниками, числівниками та іменниками.

ойконіми – різновид топоніма, що позначає власні назви населених пунктів – від великих міст до невеличких сіл, хуторів, навіть окремо розташованого будинку.

оказіоналізм – слово, що утворюється за наявними в мові моделями, але не використовується в загальноживаному словнику. Оказіоналізми мають індивідуальний характер, вживаються тільки в умовах певного контексту, який дає змогу розкрити їхнє значення.

окличне речення – розповідне, питальне або спонукальне речення, вимовлене з підсиленою, напруженою інтонацією. Різновидами окличного речення є розповідно-окличні, питально-окличні, спонукально-окличні речення.

оксиморон стилістична (риторична) фігура – поєднання протилежних за змістом, контрастних понять, що зумовлює виникнення нового уявлення, викликає експресивний ефект.

омографи – слова, що однаково пишуться, але по-різному вимовляються і мають різне значення.

омонім – слово та його форми, що вимовляються чи пишуться однаково, а значення мають різне.

омофон – слова, які однаково звучать, але мають різне написання

омоформи – слова різних частин мови або форми одного слова, що однаково звучать (збігаються) в окремих граматичних формах але мають різне значення.

ономастика – розділ мовознавства, що вивчає історію виникнення, розвитку власних імен у літературній мові та діалектах. Відповідно до категорії власних імен має кілька розділів – антропоніміку, топоніміку, астроніміку.

ономатопея – звуконаслідування, а також словотворення через наслідування звуків живої та неживої природи.

оповідання – невеликий епічний художній твір про одну чи кілька подій із життя персонажа, що відіграють важливу роль у його долі.

органи мовлення – різні частини людського організму на ділянці «глотка – рот – ніс», що беруть участь у вимові звуків.

ортологія – розділ науки про культуру мови, що опрацьовує теорію правильного мовлення і правильної культури мови; вивчення функціонування та історичної мінливості норми в її стосунку до системи мови та узусу; вивчення доцільності використання варіантних мовних засобів – лексичних, граматичних, лексико-граматичних.

орфограма – написання, що відповідає правилам орфографії. Є буквені й не буквені орфограми.

орфографія, правопис – 1) наука, що вивчає правила правопису і встановлює основні / неосновні принципи правопису національної мови; 2) історично сформована й загальноприйнята система правил щодо передачі мовлення на письмі з виявом правил про написання слів разом, окремо, через дефіс, використання малої і великої літер і под.

орфоепея – 1) система загальноприйнятих правил, що визначають норми літературної вимови. У поняття літературної вимови входять правила вимови голосних і приголосних у різних позиціях, сполучення звуків у словах, словосполученнях і реченнях, окремих граматичних форм, особливості вимови іншомовних слів, а також норми наголошування та інтонування. В основу української

літературної вимови лягла фонетична система середньо наддніпрянських говірок; 2) розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови.

основа слова – частина слова без закінчення та формотворчого суфікса, що виступає носієм лексичного значення слова.

особа дієслова – граматична категорія дієслова, що виражає відношення дії до того, хто говорить, або до предмета. Значення особи дієслова передається закінченнями дієслова теперішнього і майбутнього часу, а також особовими закінченнями.

отримувач – 1) один із учасників комунікативного процесу, який отримує повідомлення незалежно від того, чи призначене воно йому; 2) адресант.

II

палаталізація – підняття середньої частини спинки язика до твердого піднебіння, внаслідок чого приголосний звук пом'якшується.

палеографія – історико-філологічна наука, що вивчає зовнішній аспект давніх рукописів для встановлення місця і часу їхнього написання, вияву індивідуальних особливостей переписувачів тощо.

палімпсест – давній рукопис на пергаменті, написаний на змитому або витертому текстові.

паліндром – віртуозна віршова форма, у якій віршовий рядок можна читати зліва направо і навпаки, при збереженні змісту; слово, фраза або вірш, що мають тотожний смисл під час читання зліва направо і справа наліво або інший смисл за читання справа наліво.

панегірик – поетичний жанр, найхарактерніша ознака якого – вихвалання та ушлявлення визначної події чи подвигів видатної людини. Зародились панегірики в Давній Греції, вони

виголошувались перед народними зборами.

парабола – притча, коротка казка, анекдот, алегорична розповідь повчально-моралізаторського змісту, що додають до тексту твору, щоб активізувати увагу слухачів; повчальне інакомовлення; алегорійне висловлення

парадокс – незначне твердження, що розходить з усталеними поглядами, часом ніби суперечить здоровому глузду, а в дійсності може мати глибокий смисл, наштотувати на роздуми.

паралелізм – однакова синтаксична побудова сусідніх речень, віршових рядків чи невеликих за обсягом суміжних частин тексту. Як стилістична фігура паралелізм сприяє експресивності мови.

паралінгвістика – 1) розділ мовознавства, що вивчає невербальні (немовні) засоби мовної діяльності, що несуть змістове навантаження; 2) сукупність невербальних засобів, що використовуються в мовному спілкуванні. Ці засоби, характеризуючи мовця, доповнюють замість вербального повідомлення і є джерелом етнокультурної, соціальної інформації.

пароніми – схожі за формою споріднені та неспоріднені слова, що розрізняються своїм значенням.

пасивна лексика – 1) слова зрозумілі, знайомі мовцю, але не вживані ним у звичному мовному спілкуванні. До пасивної лексики належать здебільшого слова спеціального вжитку, архаїзми, діалектизми, запозичення, неологізми тощо; 2) словниковий запас мови в певний період її розвитку, який має відтінок застарілості або новизни.

пасивний стан дієслова – означає дію, що спрямована на предмет чи особу, що є підметом. Формальним показником пасивного стану є постфікс -ся, що додається до перехідних дієслів. Дієслова пасивного стану творяться від дієслів активного стану за допомогою постфікса -ся.

патетика – риторична категорія, що корелює зі стилем поведінки, манерою або способом висловлення почуттів, що

характеризується емоційним підвищенням. Категорія вперше була опрацьована Аристотелем, який поряд із пафосом вирізняв етос і логос.

патронім – особове ім'я, утворене від імені батька.

пауза – більш або менш тривалі тимчасові зупинки, перерви. Один з елементів організації мовленнєвого потоку, що виступає засобом смислового, психологічного, граматичного, логічного або емоційного виділення слова, синтагми; перерва в мовленні, якій акустично відповідає відсутність звучання, а фізіологічно – зупинка в роботі мовленнєвого апарату.

пейзаж – у літературі це словесне зображення природи. Пейзаж може вказувати на час і місце події, бути засобом створення місцевого колориту, гармонійним чи контрастним тлом для картин людського життя, викликати потрібний письменникові настрій у читачів, допомагати вияву важливих рис характеру персонажів, підкреслювати драматизм подій тощо.

передмова – вступна стаття до наукового, літературного чи якогось іншого твору, в якій даються попередні пояснення, що сприяють кращому розумінню написаного.

переказ – епічний твір, подібний до історико-географічних легенд чи усних оповідань, про видатні події минулого та їхніх героїв. Від легенд переказ відрізняється більшою достовірністю і документованістю змісту, відсутністю фантастики.

переклад – 1) допоміжний вид мовленнєвої діяльності, за допомогою якого здійснюється відтворення змісту тексту засобами іншої мови, таким чином витворюється аналог оригіналу тексту, створений відповідно до суспільної, культурної та мовної реальності; перетворення мовленнєвого твору однієї мови в мовленнєвий твір іншою мовою за збереження смислу; 2) адекватне відбиття й творче перетворення оригіналу тексту; 3) специфічна усна або письмова діяльність, спрямована на перетворення наявного тексту.

перемикання кодів – усвідомлений перехід адресанта (мовця) у процесах мовленнєвого спілкування з однієї мови (діалекту,

стилю) на іншу (інші), пов'язаний зі зміною умов комунікації.

перехідне дієслово – дієслово, що називає дію, спрямовану на об'єкт, виражений знахідним відмінком, без прийменника.

перифраза – стилістичний прийом, що полягає в описовому позначенні певного однослівного найменування, засіб синонімічної заміни, коли у понятті виділяється якась одна його ознака, а всі інші певною мірою затушовуються, при цьому явище, предмет чи особа називаються не прямо, а описово, через характерні для них риси; слова, усталені словосполучення (зрідка – речення), що є образно-переносними й описовими найменуваннями предметів, явищ, істот, осіб тощо

персоніфікація, уособлення – троп, побудований на перенесенні ознак і властивостей людини, істоти на неживі предмети, явища та абстрактні поняття; один із видів метафори.

писання – один з різновидів комунікації, мовленнєвої діяльності, здійснюваної через систему спеціальних графічних знаків – літер, розділових знаків і под.

писемність – 1) система графічних знаків, використовуваних для фіксації мовлення на письмі; 2) сукупність письмових пам'яток певного народу і певної епохи.

питальне речення – тип речення, яке містить настанову мовця на отримання відповіді. Ці речення створюються за допомогою питальної інтонації, тобто підвищенням тону в кінці речення, а також акценту на слові, у якому міститься суть питання. У кінці питального речення ставиться знак питання.

піджин – торговельна, колоніальна, міжетнічна мова, утворена внаслідок спрощення структури і лексики контактних мов, виконує обмежені комунікативні функції і не є рідною для жодного мовця. Піджин використовувались як мови-посередники в поліетнічних суспільствах.

підмет – граматично незалежний член двоскладного речення, що означає предмет, про який говориться в реченні. Підмет відповідає на питання називного відмінка. Підмет найчастіше

виражається іменником або займенником у називному відмінку, а також іншими частинами мови, вжитими в значенні іменника.

підрядне речення – синтаксично залежна предикативна частина складнопідрядного речення, що повністю або частково зберігає ознаки простого речення і граматично підпорядковується головній частині. Сміслові й граматичні зв'язки між головною й підрядною частинами виражаються за допомогою підрядних сполучників, сполучних слів, порядку розташування частин складнопідрядного речення, співвідношенням видо-часових і способових форм дієслів-присудків.

пiктограма – 1) напис, письмовий знак, малюнок, напис, запис) – знак пiктографiчного письма; одиниця (графема) пiктографiчного письма; 2) знак-малюнок окремих сучасних штучних знакових систем.

пiктографiя – рiзновид письма, що ґрунтується на передачі конкретної iнформації у формі малюнка або послiдовностi малюнкiв, не закрiплених за конкретним мовним висловом.

пiрихiй – у силабо-тонiчній системі пiрихiй умовно називається заміна стопи ямба чи хорея стопою з двох ненаголошених складiв (UU).

пiслямова – стаття в кiнці книги, написана її автором або лiтературним критиком. У нiй подаються узагальненi думки про твiр, використанi матерiали, розповiдається про персонажiв, прототипiв тощо.

пiсня – словесно-музичний твiр, який призначено для спiву. Пiсня має строфiчну будову. Для неї характерно повторюванiсть вiршiв строфи, заспiв i приспiв, виразна ритмiзація.

плавнi приголоснi – звуки сонорнi приголоснi звуки [р] та [л]. При утвореннi цих приголосних струмiнь видихуваного повітря виходить через ротову порожнину.

плагiат – умисне привласнення авторства чужого художнього твору чи наукової праці, а також запозичення їхнiх фрагментiв.

плюсквамперфект – складна дієслівна форма минулого часу, яка означає дію в минулому, що передувала іншій минулій дії.

побутова лексика – лексика, що об'єднує назви предметів, явищ із різних галузей побуту, господарства

повнозначне слово – слово, що має самостійне лексичне значення, тобто називає предмети, ознаки, кількість, дію тощо і виступає головним або другорядним членом речення. До них належать іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова, прислівники.

повість – прозовий твір, який за обсягом посідає проміжне місце між романом та оповіданням. Однолінійний сюжет повість розкриває вагомі історичні події чи важливі етапи життя людини та будується на одному або декількох конфліктах.

поезія – один із трьох основних типів літературної творчості. Поезія – ритмічна словесна творчість, відмінна від прози.

поема – ліро-епічний віршований твір, у якому зображено значні події та яскраві характери. Поема характерний цільний сюжет, розгортання якого відбувається на фоні авторських переживань, роздумів з приводу конфліктних ситуацій в житті ліричного героя.

полісемія – багатозначність слова, наявність різних лексичних значень у тому самому слові, здатність слова позначати різні явища дійсності. Багатозначним слово стає тоді, коли різні його значення постають відомими усім мовцям, набувають закріплення у тлумачних словниках. У мовознавстві – семантичний спосіб поповнення словника через розвиток у слів нових значень.

політика мовна – сукупність ідеологічних принципів, законодавчих настанов, адміністративно-організаційних і культурно-етнічних практичних заходів для вирішення мовних відносин у країні, виявлювана в законодавчо-нормативних актах, урядових постановках і комплексі практичних заходів, що регулюють формування і розвиток державної (офіційної) мови, сюди належать мовні аспекти національної політики, питання

конкретного регулювання проблем, пов'язаних із взаємодією в національному просторі різних мовних утворень (літературної мови і діалектів, уживання двох або кількох мов тощо), а також питання нормування, кодифікації і стандартизації літературних мов, а в багатонаціональних державах – також співвідношення державної мови та мов національних меншин; політико-адміністративні дії держави, партії, класу, товариства, угруповань, скеровані на мовний розвиток у бажаному напрямі. Правова держава має гарантувати системою законодавчих актів, соціально-економічних, культурних, освітніх настанов розвиток національної мови й культури.

поліфонія – один зі способів передання чужого мовлення, що відображає багатоголосся.

поняття – 1) форма абстрактного мислення, у якій виявляються загальні істотні властивості класу однорідних предметів і явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної системи ознак, що мають вербальну форму; інформація про явище в сукупності його суттєвих властивостей; 2) одиниця логічного мислення, безпосередньо пов'язана зі словом.

порівняння – художній засіб, який полягає в тому, що пояснення одного предмета чи явища відбувається за допомогою іншого, подібного до нього.

порожнина ротова – один з органів мовлення, що відіграє суттєву роль в утворенні звуків мовлення: тут утворюються різні шуми і резонаторні тони, суттєві для створення тембру. Рот прикривають губи (*labia*) – верхня і нижня. У ротовій порожнині знаходяться: 1) зуби (верхні і нижні); 2) альвеоли (бугорки біля коренів верхніх зубів); 3) тверде піднебіння (*palatum*) – переднє і середнє; 4) м'яке піднебіння (*velum*); 5) язичок (*uvula*); 6) язичок – найрухливіший орган мовлення (кінчик язика, спинка, звернута до піднебіння, що поділяється на три частини – передню, середню і задню; корінь язика).

порядок слів – усталене взаємне розташування слів у реченні або в синтаксичній групі, властиве певній мові, якому характерні семантичні, структурно-граматичні та стилістичні функції. За

усталеністю лінійного розташування слів розмежовують порядок слів прямий і порядок слів зворотний.

постмодерність – хаотичний, роздрібнений і заплутаний стан суспільства, що виявляється майже в усьому, від міжлюдських стосунків до архітектури. Вважають, що притаманні постмодерності дезорієнтованість і спустошеність розвиваються лише тоді, коли суспільство стає цілком модерним; у лінгвістиці – вивчення особливого вияву вільного структурування речення з необмеженою кількістю слів та реалізацій зв'язків аж до утворення речень-текстів, установлення напрямів і тенденцій посилення епатажності в поетичному і прозовому мовленні.

прамова, мова-основа – мова, реконструйована шляхом порівняльно-історичного аналізу і кваліфікована як така, з діалектів якої виникла група (сім'я) споріднених мов, що по-іншому називається сім'я. Спільна давня мова, від якої розвинулися споріднені мови, репрезентовані спочатку племінними діалектами, потім – мовами народностей і націй.

предикат – 1) конститутивний другий компонент логічного судження, що виражає ознаку першого компонента – суб'єкта; 2) ядерна (центральна, основна) синтаксема в семантично простому елементарному реченні, що позначає певне відношення, ситуацію дійсності та формує семантико-синтаксичну структуру речення.

предмет – річ, будь-який об'єкт почуттєвого сприйняття, що має форму, розмір, колір й інші властивості, які дозволяють відрізнити його від інших предметів. У загальному смислі використовується як найменування однієї з трьох основних категорій, які охоплюють усе, що може бути сприйнятим.

препозиція – вживання одного з двох пов'язаних між собою елементів перед іншим; у поверхневій структурі позиція залежного елемента перед головним.

префікс (морфема префіксальна, морфема приросткова) – афікс, прикріплений перед коренем або перед іншим префіксом, що виражає словотвірне або суто граматичне значення.

приголосний звук – звук мови, при утворенні якого видихуваний струмінь повітря натрапляє в ротовій порожнині на різні перепони, створювані мовними органами.

призвук – надзвичайно короткий і непрозорий додатковий звук, що приєднується до основного

прийменник – неповнозначна службова частина мови, що виступає разом із формою відмінка іменника, займенника, числівника для вираження залежності її від інших слів у словосполученні.

приказка – стислий крилатий народний вислів, у якому подається образна характеристика певного явища. На відміну від прислів'я, приказка – одночленна та не має повчального значення.

прикметник – повнозначна частина мови, що охоплює слова із значенням ознаки предмета. В українській мові основною морфологічною ознакою прийменників є те, що вони змінюються за родами, відмінками та числами. Форми роду, числа і відмінків залежать від іменників. У реченні прикметник переважно виступає в ролі означення або іменної частини складеного присудка. За значенням та граматичними властивостями в українській мові прикметники поділяються на три основні групи: якісні, відносні, присвійні.

прикметник відносний – називає ознаку предмета на основі відношення до іншого предмета, ознаки або дії.

прикметник присвійний – прикметник, що означає належність предмета особі (істоті). Присвійні прикметники відповідають на питання чий? чия? чие?

прикметник якісний – прикметник, що виражає якість, властивість предмета безвідносно до інших предметів із різним ступенем інтенсивності.

прилягання – вид підрядного зв'язку, при якому залежне незмінюване слово пов'язується з головним тільки за змістом

применшення – навмисне применшування під час опису, оцінки чого-небудь.

примітка – коротке доповнення, пояснення й уточнення до основного тексту твору.

примовка – лаконічний вислів, яким починається або закінчується казка, пересипається розповідь.

прислівник – невідмінювана частина мови, що передає ознаку дії або стану, ступінь чи міру вияву іншої ознаки. В українській мові типовою морфологічною ознакою є суфікси *-о, -е, -ки, -а, -небудь*, та *-и, -ому, -ему*, з префіксом – *по*. У реченні прислівник відноситься до дієслова, прикметника, прислівника, виконує переважно роль обставини, рідше – неузгодженого означення. За значенням прислівники в основному поділяються на кілька груп, що об'єднуються двома розрядами: означальні та обставинні.

прислів'я – короткий крилатий народний вислів, у якому виражено життєвий досвід народу. На відміну від приказки, прислів'я двочленне (частини між собою римуються) та має повчальний характер

присудок – головний член двоскладного речення, що означає дію, стан або ознаку підмета і граматично підпорядковується йому. Присудок відповідає на питання що підмет робить? Що з ним робиться? Який він є?

прізвиська – неофіційне індивідуальне найменування людей. Прізвиська активно використовують діти, підлітки щодо своїх ровесників, щодо дорослих – сусідів, учителів; дорослі невисокого духовно-морального рівня. Здебільшого прізвишкам властива негативна стилістично-сміслова значущість, інколи грубо-виразна.

прогресія – вияв текстового континууму, безперервний рух дії в тексті вперед у часі і просторі, протилежне поняття стагнації.

проза – один із трьох основних типів літературної творчості; літературний твір, написаний не віршем, а за нормами повсякденної побутової мови.

проклітика – ненаголошений склад або слово, що стоїть перед наголошеним складом або словом й акцентуально прилягає до

нього, утворюючи разом з ним фонетичне слово з одним словесним наголосом

пролог – глава чи розділ художнього твору, у яких автор знайомить читачів із фактами, що мали місце до розвитку основного сюжету.

прономіналізація – перехід інших частин мови в займенники, тобто набуття вказівної (дейктичної) функції займенника.

проповідь – жанр церковно-релігійного (конфесійного) стилю із закликом священика до виконання християнських Божих заповідей та до уникнення гріхів. Насичення високою церковнослов'янською лексикою, включення граматичних церковнослов'янizmів, біблійних алюзій.

пропуск – 1) відсутність одного (або кількох) членів при вживанні речення, оскільки смисл пропущеного зрозумілий з контексту або ситуації; 2) інтервал між синтаксично самостійними елементами в будь-якому письмовому вияві тексту.

просеміка – просторові взаємостосунки людей у процесі спілкування: відстань між мовцями, розташування робочих місць тощо.

просодія – система надсегментних (фонетичних та ін.) засобів: мелодика, наголос, висота тону, тембр, часокількість, тривалість, сила голосу; наголошення, що накладаються на лінійну послідовність звуків.

просте речення – речення, яке має лише один синтаксичний центр, виражений сполученням підмета і присудка або лише одним головним членом. Прості речення за своєю будовою поділяються на двоскладні та односкладні.

простий дієслівний присудок – виражається однією дієслівною формою у теперішньому, минулому або майбутньому часі, у будь-якій особі, а також у дійсному, наказовому та умовному способах.

просторічна лексика – слова, що вживаються здебільшого у розмовній побутовій мові, а також у художніх творах як стилістичний засіб надання грубуватої, зневажливої характеристики зображуваному.

протеза – поява перед голосним, що стоїть на абсолютному початку слова, приголосного для полегшення вимови.

професіоналізм – слова або вислови, властиві мові людей певного ремесла, фаху. Професіоналізми охоплюють назви знарядь праці, різновидів виробничих процесів, різних ґатунків сировини, виробів тощо. Уживаючись у певній галузі практичної діяльності, професіоналізми розширюють спеціальні словники.

пряма мова – чуже висловлювання, передане дослівно, з повним збереженням змісту, форми та інтонації. Пряма мова звичайно супроводжується словами автора, що вказують, кому вона належить, а також дієсловами подумати, радити, зауважити, звернутися і т. ін. Щодо прямої мови вони можуть займати різну позицію: стояти перед прямою мовою, після неї і в середині її. Пряма мова береться в лапки, а також виділяється двокрапкою або тире.

прямий відмінок – незалежна форма відмінюваного слова, якій протиставляються всі інші відмінювані форми.

псевдонім – приbrane ім'я, прізвище або авторський знак, яким користується письменник, журналіст, актор і т. ін. замість власного прізвища.

психолінгвістика – наука, яка вивчає процеси мовної діяльності, сприймання й творення мови, наміри мовця в процесі здійснення мовного акту. У сферу психолінгвістики входять питання мовного впливу, зокрема й через засоби масової інформації, на суспільну свідомість.

публіцистика – напрям літературної і журналістської творчості, який дієво досліджує, узагальнює і трактує з власного погляду важливі суспільно-політичні питання та інші виклики суспільства, з метою впливу на суспільну думку та існуючі політичні інститути, використовуючи при цьому засоби логічного мислення та емоційного впливу.

пунктуація – розділ мовознавства, що вивчає систему розділових знаків та правила їх вживання; система загальноприйнятих правил уживання розділових знаків, що служать для членування

тексту відповідно до його синтаксичних, смислових або інтонаційних особливостей.

пуризм – напрям у лінгвістиці, прихильники якого закликають до очищення мови, до дотримання чистоти мови або стилю у мовленні; прагнення очистити і захистити рідну мову від іншомовного впливу.

Р

реалізм – художній напрям у літературі та мистецтві ХІХ ст., який правдиво відтворює закони розвитку світу й суспільства, показує типові характери в типових обставинах.

редукція – послаблення сили, довготи звука, тембру його звучання. Кількісна редукція – зменшення тривання звука, що викликане його наголошеною позицією. Якісна редукція – зміна артикуляції звука через скорочення його звучання.

редуплікація – спосіб утворення нових слів чи виразів шляхом повного або часткового повтору початкового складу, кореня, основи слова чи цілого слова. Редуплікація є засобом вираження інтенсивності ознаки, дії. Розрізняють повну та часткову редуплікацію.

релевантний – важливий, істотний. Міра відповідності отриманого результату бажаному.

рема – компонент актуального членування речення, те, що стверджується або запитується про вихідний пункт повідомлення – тему і створює предикативність, закінчене вираження думки; частина речення, у якій міститься основний зміст висловлення, його ядро, те нове, що повідомляється у цьому реченні.

репліка – вислів одного з учасників драматичного діалогу, реакція на чуже висловлювання.

ретроспекція – вияв текстового хронотопу, звертання до минулого в тексті; ознака континууму, що полягає в поверненні до минулих подій у часі та просторі зображуваного в тексті світу.

рефрен – повторення групи слів, рядка чи кількох віршованих рядків у строфах

рецензія – жанр літературної критики, що оцінює твори художньої літератури, визначаючи їхню художню вартість і вказуючи на хиби.

рецепієнс – денотативна роль адресатного типу, отримувач матеріального об'єкта

речення – основна одиниця мовного спілкування, що побудована за законами певної мови. Речення характеризується завершеною інтонацією, виступає головним засобом формування та вираження думки.

рима – співзвучність закінчень слів у віршових рядках. Рима є звуковим, а не графічним явищем, у ній збігаються звуки, а не букви.

ритм – 1) один з елементів інтонації; рівномірне чергування наголошених і ненаголошених, довгих і коротких складів у реченні, а також підвищення – зниження голосового тону в поетичній строфі та інші форми звукової організації мовлення; 2) повторюваність будь-яких елементів (звукових, мовленнєвих тощо), що відбувається з певною послідовністю, частотністю; 3) у віршуванні – загальна впорядкованість звукової будови віршового мовлення. Загалом ритм – це мовно-регулярні повторення подібних і суміжних мовних одиниць, що виконують структурну, текстотвірну та експресивно-емоційну функцію.

риторика – 1) наука про красномовство, ораторське мистецтво; теорія виразного мовлення, що вивчає найефективніші способи побудови мовлення; Термін риторика з'явився зі значенням «уміння, вправність, мистецтво говорити» і став назвою методичних посібників із гарної мови, підручників вимови, а згодом – назвою теорії красномовства для переконування живим

словом, шкільного навчального предмета з рідної мови; 2) пишномовна, гарна, але малозмістовна промова.

риторичне запитання – це таке запитання, яке ставиться не для того, щоб дістати на нього відповідь, а щоб привернути увагу до певного явища чи самим запитанням висловити ствердну думку.

рід – лексико-граматична категорія іменника, що виявляється в конкретних значеннях чоловічого, жіночого, середнього роду; властива також прикметнику, займеннику, частково дієслову та числівнику. Рід іменника є синтаксично залежним. Показниками роду є закінчення, суфікс або форма слова, з якими сполучається інше слово.

робінзонада – літературні твори, у яких зображено пригоди, морські подорожі, серйозні випробовування для героїв, що за сюжетом схожі на роман Д. Дефо «Життя та дивовижні пригоди Робінзона Крузо».

розбір – у лінгводидактиці – різновид роботи на мовних заняттях, що передбачає аналіз мовних одиниць (словоформи, слова як частини мови, речення – прості і складні, складні синтаксичні конструкції) за параметрами, визначуваними метою і завданнями навчання.

розгортання – поширення елементарного речення або структури шляхом використання поширювачів.

розділ – частина книжки, статті, що позначається нумерацією або окремим заголовком.

розповідь – 1) функційно-змістовий тип мовлення, призначений для зображення послідовної низки подій чи переходу предмета з одного стану в інший; 2) у комунікативній лінгвістиці – жанр розмовного мовлення, у якому домінує монологійна форма мовлення всередині діалогу або полілогу.

розташування – послідовно впорядковані вузли, яким відповідають слова, кожне з яких має свій номер.

рококо – вишукано-витончений літературно-художній стиль XVIII ст. гедоністичного ґатунку, що обстоював культ грації,

шляхетності, вишуканого естетизму. Своєму виникненню рококо завдячує трансформації бароко, що вже тоді втрачало певні визначальні риси, поширенню з-поміж інтелігенції віянь скептицизму та вільнодумства, відновленню традицій італійської *commedia dell'arte*. Рококо тяжіло до інтимізації мистецтва, до мініатюрних, невибагливих форм, уникало контрастів, прагнути елегійної тональності, гармонії.

роман – жанр епічної літератури, у якому широко охоплено життєві події. Роман великий за обсягом, складний за побудовою, має кілька головних сюжетних ліній, велику кількість персонажів.

романтизм – напрям у літературі та мистецтві, який протиставляє буденному життю високі ідеали, сильні переживання, прекрасні душевні пориви непересічної особистості. Автор романтичного твору показує те життя, яке він хотів би бачити.

рондель – давньофранцузька віршова форма, що набула поширення в ряді новочасних європейських літератур. Це вірш із тринадцяти рядків, де обов'язковими є римовані повтори з двох наскрізних рим: складається з трьох строф (перша і друга – чотиривірші, третя – п'ятивірші).

рондо – віршований жанр у тринадцять рядків з двома римами і з повтором перших слів після восьмого й останнього рядка. Виник у середньовічній французькій літературі. Відомим також постають з одинадцяти та п'ятнадцяти рядків, а також – складне рондо з чотиривіршів із обов'язковим повтором послідовно кожного рядка першого катрена як підсумкових рядків наступних катренів.

рубрикація – членування тексту на певні складові частини, графічне відокремлення однієї частини від іншої, а також використання заголовків, нумерації тощо.

рукопис – 1) текст твору, написаний його автором. Цим терміном називають і оригінал твору; 2) Пам'ятка стародавньої писемності.

ряд – 1) артикуляційна характеристика голосних звуків за ступенем просунення язика вперед або назад у ротовій порожнині: за просунення маси язика вперед утворюються голосні переднього

ряду, за просунення маси язика в ротовій порожнині назад (до м'якого піднебіння) утворюються голосні заднього ряду, за збереження язиком нейтральної позиції утворюються голосні середнього ряду; 2) послідовність мовних одиниць, розташованих безпосередньо один за одним.

ряд синонімічний – група слів, пов'язаних між собою синонімічними зв'язками, що складає не просту сукупність синонімів, а певним чином організовану лексичну групу, у якій центральним є слово-домінанта, а до периферії тяжіють лексеми обмеженого вжитку або з максимальним ступенем вияву інтенсивності.

С

самоназва етнічна – ім'я, яким традиційно називає себе певний етнос (народність, нація, етнічна група). Самоназва етнічна може не збігатися з офіційною назвою етносу або іменем, яким називають цей етнос члени інших національних лінгвокультурних спільнот.

сарказм – дошкульна викривальна насмішка, сповнена ненависті та презирства.

сатира – спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в осміянні негативного. На відміну від гумору, сатира має викривальний характер. У сатиричних творах активно використовується художня гіперболізація.

свистячий приголосний звук – передньоязиковий зубний щілинний звук, при утворенні якого язик змикається з верхніми зубами. В українській мові [з] [з'] [с] [с'] [ц] [ц'] [дз] [дз'].

сегмент – відрізок мовлення, вичленований із лінійної послідовності мовлення (мовленнєвого потоку) як відтворений в інших послідовностях без втрати тотожності.

сема – мінімальна, гранична одиниця плану змісту; мінімальне значення; елементарна семантична одиниця, варіант семеми.

семантика , семасіологія – наука про значення слів і виразів та зміну цих значень; значення мовних одиниць – слів, словосполучень, фразеологічних зворотів, речень.

семасіологія – розділ мовознавства, що вивчає значення слова, лексичну семантику, лексичну систему мови й слово як елемент цієї системи з огляду внутрішніх закономірностей, що її організують.

семіотика – наукова дисципліна, що вивчає спільне в будові, функціонуванні, використанні тощо різних знакових систем (див.: Знак мови), які зберігають і передають інформацію; наука про функціонування інформаційних знакових систем, за допомогою яких здійснюється спілкування в людському середовищі, а також спілкування тварин.

сентенція – вислів, що коротко повчає, як є чи має бути в житті. Сентенція буває безпосередня або алегорична. Поширена сентенція в байках, де, набуваючи морально-повчальної тенденційності, називається мораллю (або силою). Сентенція наявна і в інших жанрах лірики, зокрема у медитативній, постаючи подеколи стильовим компонентом у творчості автора.

середньоязиковий приголосний звук – звук, що твориться наближенням середньої частини спинки язика до середньої частини піднебіння: [й] / [j].

сібілянт ← **свистячий приголосний звук**

сигнал – умовний зоровий знак для передання розпоряджень, даних та інше на віддалі. Наприклад, звук сирени як знак повітряної тривоги, сигнали додатково до ручної азбуки глухонімих, що допомагають диференціювати звуки, дзвінки.

символ – 1) умовне означення певного явища чи поняття; символом можуть виступати об'єкт, зображення, написане, слово, явище і навіть дія, що заміняє собою деяке інше поняття, використовуючи для цього асоціацію, подібність або домовленість (наприклад матеріальний об'єкт може використовуватись для позначення абстрактного поняття); 2) художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття

синекдоха – вид тропа, переносне вживання назви частини предмета замість цілого, однини замість множини або навпаки. Синекдоху іноді розглядають як частину метонімії.

синестезія – 1) психологічний феномен, що полягає у виникненні відчуття однієї модальності під впливом подразника іншої модальності; 2) художній прийом, що полягає в поєднанні в одному тропі різних, інколи далеких асоціацій; 3) перенесення з однієї ознаки, що сприймається чуттєво, на іншу: *гострий ніж* → *гострий смак*

синонім – слово, що співвідносяться з тим самим поняттям, має одне загальне значення, але різниться відтінками лексичного значення, стилістичним забарвленням, сполучуваністю з іншими словами. Синоніми, як правило, належать до однієї частини мови. Синоніми поєднуються в синонімічні ряди, в яких виділяється стрижневе слово, або домінанта синонімічного ряду.

синтаксис – розділ граматики, що вивчає способи поєднання слів у словосполучення й речення, а також поєднання простих речень у складні. Синтаксис вивчає будову словосполучень і речень, їх типи, значення, функції та умови вживання, інтонацію, порядок слів у реченні. Предметом синтаксису є не конкретний зміст речення, а його граматична форма. Синтаксис і морфологія разом становлять граматику; будова речення і словосполучення та способи поєднання слів у реченні і словосполученні, властиві тій чи іншій мові, певному авторові, окремому твору.

синхронія – стан мови в певний момент її розвитку як системи одночасно наявних взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів; горизонтальний зріз мови, умовне виділення одного стану, одного історичного етапу розвитку мови, який розглядається як об'єкт дослідження. Синхронним є все, що стосується статичного аспекту науки; діахронним є все те, що стосується еволюції.

ситуація – 1) позначення зовнішньої семантики речення, тієї події, яка описується реченням, і в якій беруть участь передбачувані дієсловом актанти; 2) обставини, умови процесу комунікації; контекст мовлення, тобто ті умови, у яких реалізоване

висловлення, той ситуативний контекст, де постає мовлення і який впливає на побудову мовлення та його перебіг.

сім'я мов – сукупність мов, пов'язаних відношеннями спорідненості, що постають максимальним об'єднанням у рамках генеалогічної класифікації мов. Сім'я може поділятися на гілки та групи. Наприклад, українська мова належить до слов'янської групи, а остання належить до індоєвропейської сім'ї.

склад слова – звук або комплекс звуків, що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря; мінімальна ритмічна одиниця членування звукового мовленнєвого потоку на цілісні відрізки, що не пов'язана зі значенням і яка складається з максимально звучного звука і прилеглих до нього менш звучних звуків.

складне речення – речення, що містить два й більше синтаксичних центрів і складається з кількох частин, співвідносних за своєю будовою з простими реченнями. В українській мові складні речення за характером зв'язку окремих частин поділяються на складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові.

складне слово – слово, утворене поєднанням двох або більше основ. Розрізняють два типи синтаксичних відношень між компонентами складного слова: 1) сурядні – рівноправні компоненти; 2) підрядні

складнопідрядне речення – складне речення, частини якого нерівноправні за змістом та граматично і з'єднані підрядним сполучником чи сполучним словом.

складносурядне речення – складне речення, частини якого рівноправні за змістом та граматично і поєднуються сурядними сполучниками.

складоподіл – 1) процес поділу фонетичного слова на склади на підставі закону висхідної звучності; 2) умовна (стихійно визначувана) або фонологійно мотивована (тобто визначувана чіткими правилами) межа між складами.

сленг – варіант професійної мови, слова та вирази, що використовуються у спілкуванні людей різних вікових груп, професій, соціальних прошарків.

слова-паразити – часто повторюване у висловлюванні слово чи словосполучення, що не несуть у собі ніякого смислового навантаження, так звані ‘порожні’ слова. Таке явище спостерігається або в зв’язку з тим, що мовець вагається у виборі потрібного слова, або не наважується чи не може виразно, чітко висловити думку.

словник – 1) запас лексики, словниковий склад певної мови, територіального або соціального діалекту, окремого твору; 2) довідкове видання, що містить системний опис лексики (або фразеологізмів, морфем, словосполучень тощо), зібрання, реєстр мовних одиниць, розташованих у певному порядку, здебільшого алфавітному, але може бути і тематичний та ін., слова в якому супроводжуювані інформацією різного типу або перекладом на іншу мову.

слово – мінімальна змістова одиниця мови, що вільно відтворюється в мові й служить для побудови висловлювань. Єдність звукової, морфемної будови і значення робить слово цілісною одиницею, що виражає поняття про предмети явища, процеси, їхні ознаки, зв’язки та відношення між ними, а також називає конкретні предмети, явища, процеси та їхні ознаки. Результати пізнавальної діяльності людини, тобто виникнення понять неможливі без слів і закріплюються в них.

словозміна – творення для кожного слова його морфологічної парадигми. Словозміна як факт граматики протиставлена словотвору. В українській мові словозміна охоплює відмінювання імен (у широкому значенні, охоплюючи і займенники, дієприкметники) та дієвідмінювання дієслів.

словоскладання – утворення нового слова шляхом поєднання двох або більше слів. При словоскладанні слово зберігає головний наголос та граматичні ознаки і є опорним.

словосполучення – смислово-граматичне об’єднання двох або більше повнозначних слів на основі підрядного синтаксичного

зв'язку. До складу словосполучення входять головне і залежне слова. Головним є те слово, від якого ставиться питання, а залежне відповідає на питання.

словотворення – утворення нових слів. Існують такі основні способи словотворення: афіксація (додання до кореня або основи суфіксів і префіксів); зміна наголосу; конверсія (перехід слів з однієї частини мови в іншу без зміни вимови й написання); складання слів або їхніх основ

слоган – 1) часто повторюване, самодостатнє, коротке, виразне і доступне для розуміння рекламне повідомлення, що реалізується за допомогою найпростіших синтаксичних одиниць і якому властиве чітко визначене прагматичне спрямування; 2) фраза в рекламі, що легко запам'ятовується й виражає сутність рекламованого товару.

службове слово – не повнозначні слово, що самостійно не вживається, а служить для синтаксичних зв'язків між повнозначними словами. Службові слова не змінюються, не поділяються на морфеми, не виконують функції члена речення. До службових слів, крім прийменників, сполучників, часток, входять також дієслівні зв'язки та артиклі.

сонет – жанр поезії, характерною особливістю якого є сувора форма (чотирнадцять рядків, шестистопний ямб, перехресна рима у перших восьми рядках і далі в різних варіантах римування): здебільшого помірно урочистий стиль роздумів або опису; суворий книжний синтаксис.

сонорний приголосний звук – звук, в утворенні якого голос переважає над шумом. В українській мові [л], [л'], [р], [р'], [в], [й], носові [м], [н], [н'].

соціалізація – процес засвоєння людським індивідом певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати повноправним членом суспільства; передбачає як цілеспрямований вплив на особистість (виховання), так і стихійні процеси, що впливають на її формування; також процес передачі людиною накопичених суспільством знань, умінь і навичок, моральних норм, життєвих цінностей, способів і прийомів

спілкування тощо; забезпечення засвоєння і відтворення особистістю соціального досвіду, яке засвідчує нормальне безболісне входження людини до життя суспільства.

соціолект – різновид загальнонародної мови, що характеризується специфічними лексичними та фразеологічними засобами, вживаними в середовищу окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення.

соціолінгвістика – галузь мовознавства, що вивчає функціонування мови в суспільстві, вплив соціальних чинників на мову, стан і статус національної мови у зв'язку з мовною політикою. Соціолінгвістика займається дослідженням мовної ситуації, розподілом соціальних функцій між різними мовами і діалектами, що побутують у суспільстві, проблемою вироблення й поширення соціально престижного зразка – літературної мови тощо.

союз мовний – особливий тип ареально-історичної спільності мов, що характеризується певною кількістю подібних структурних і матеріальних ознак, набутих унаслідок тривалого й інтенсивного контактного й конвергентного розвитку в межах єдиного географічного простору.

спілкування – одна з двох форм діяльності (поряд з матеріальним і духовним виробництвом), у якій взаємодіють мінімум два суб'єкти, обмінюючись діями і результатами дій; соціально зумовлений процес обміну інформацією між людьми в різних сферах їхньої трудової та соціально-культурної діяльності.

сполучник – частина мови, що вживається для сполучення членів речення або речень. Сполучники за формою поділяються на: прості, складні та складені. За граматичними функціями сполучники поділяються на сурядні, що сполучають рівноправні слова або з'єднують у складне речення рівноправні складні речення і підрядні, що з'єднують у складному реченні нерівноправні залежні речення, з яких одне пояснюється другим.

спондей – у силабо-тонічній системі (при ямбах та хорях) зводиться до двох наголошених складів (– –), виступаючи у віршовому рядку допоміжною стопою.

спонукальне речення – речення, в якому виражається спонукання до дії (наказ, вимога, заклик, побажання, порада, дозвіл, пересторога тощо).

спонукальний спосіб дієслова – форма дієслова, що за змістом і формою являє собою поєднання наказового та умовного способів. Цей спосіб утворюється за допомогою форм умовного способу, але має значення наказового способу.

спосіб дієслова – граматична категорія дієслова, що виражає відношення дії чи стану до дійсності. В українській мові існує чотири способи дієслова: дійсний, умовний, наказовий і спонукальний.

спостереження – один із найпоширеніших і природних способів наукового дослідження, спрямованого на сприйняття об'єкта, що дозволяє помічати в предметах і явищах деталі, необхідні для розуміння сутності того чи того явища; метод лінгвістичних досліджень, що полягає у збиранні матеріалів для аналізу шляхом безпосереднього спостереження і контролюванні отриманих емпіричних даних.

спрощення груп приголосних звуків – звільнення від одного із приголосних на місці виникнення їх збігу на письмі й у вимові: стн – сн, стл – сл, рдц – рц, нтств – нств.

стандарт – надрегіональна і надтериторіальна загальнообов'язкова форма загальнонародної мови, що є соціально вагомою насамперед у сфері писемної комунікації.

стандартизація – уніфікація різних варіантів вимови, побудови, морфологічної зміни тощо до одного; опрацювання і закріплення писемної норми літературної мови; вибір приписуваного зразкового варіанту як основи нормалізації мови.

стаття словникова – основна композиційна одиниця словника, що містить реєстрове слово, його формальні характеристики, семантизацію слова, ілюстративний матеріал, довідки різного характеру і призначення; незалежний уривок тексту, що подає інформацію про одну або кілька взаємопов'язаних одиниць мови (у лінгвістичному словнику) або про явище чи поняття (в

енциклопедичному словнику); стаття, що пояснює словникове слово.

стереотип – 1) слово, мовний зворот, що повторюються без змін, автоматично, як усталена формула, мовний шаблон, трафарет; у комунікативній лінгвістиці – 2) сукупність стандартизованих уявлень про дійсність; судження, що в загострено узагальнювальній і спрощеній формі з відповідним емоційним забарвленням приписує певному класу осіб ті чи інші властивості або навпаки – вважає ці властивості не характерними для них.

стилізація – свідоме переймання мовних ознак певного стилю, жанру, навмисна імітація чужого стилю, що не властивий для певного суб'єкта мовлення, зокрема наслідування стилю мовлення осіб відповідного соціального середовища, тієї чи тієї епохи, мовлення в манері старого жанру і под., що характерні для відповідної історичної доби, етнічно-діалектного чи соціального середовища, індивідуальної авторської стильової манери.

стилістика – розділ мовознавства, що стосується умов і мети використання мовних засобів у різних ситуаціях спілкування, відповідно до сфер суспільної комунікації. Стилістика вивчає функціональні стилі літературної мови в її синхронії та діахронії.

стиль – 1) функціональний різновид літературної мови, зумовлений сферою, змістом, завданнями спілкування, типом суспільної свідомості, що впливає на характер використання мовних одиниць; 2) характерна для індивідуальної мовотворчості або окремого художнього твору сукупність використовуваних мовних засобів; 3) колоритно-експресивний різновид мови. Розрізняють стиль фамільярний, знижений, урочистий тощо; 4) відповідність висловленої думки нормам граматики та слововживання.

стислість мови – комунікативна якість мови; прагнення виразити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю всіх мовних засобів.

стопа – найкоротший відрізок віршового метра, до якого входить група складів з незмінним наголосом. Стопа буває двоскладова (ямб, хорей, пірихій, спондей), трискладова (дактиль, анапест, амфібрахій).

стратегія – оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування і гнучкої їхньої видозміни в конкретній ситуації.

строфа – поєднання кількох віршованих рядків, що пов'язані між собою системою рим та інтонацією. Строфа може складатися з різної кількості віршованих рядків: від двовіршів до вісімнадцятивіршів.

ступені порівняння – словозмінна категорія якісних прикметників або прислівників, що показує різницю у вияві якості предметів або дій через їх порівняння. Розрізняють три ступені порівняння: звичайний, вищий і найвищий.

суб'єкт – 1) перший член логічного судження, предмет судження, на відміну від предиката, другого члена судження, що позначає ознаку предмета; 2) у семантиці – назва істоти; особа, на відміну від об'єкта – назви неістоти.

субстантивация – перехід інших частин мови в іменники, тобто набуття синтаксичних властивостей і категоріального значення іменника.

субстрат – елементи мови (переважно корінного населення, витісненого з певної території), що проникли у мову-переможця у вигляді специфічних рис (напр., елементи гальського двадцятирічного рахунку у французькій мові); мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди витісненої місцевої мови, яка була поширеною на певній лінгвогеографічній території до приходу носіїв нової мови.

судження – 1) основна одиниця мислення, що складається із суб'єкта, предиката і зв'язки, виражається реченням і буває стверджувальною або заперечною; 2) форма абстрактного мислення, що відбиває і фіксує наявність або відсутність зв'язку між предметом та його ознакою.

суперлатив – різновид складеної форми найвищого ступеня ознаки.

суплетивізм – утворення граматичних форм того самого слова від різних коренів або основ.

суржик – мовлення, у якому штучно об'єднані без дотримання літературних норм елементи різних мов; мішана форма українсько-російського мовлення як результат двомовності і взаємної інтерференції.

суфікс – афіксальна морфема, що стоїть після кореня (або після іншого суфікса) й виконує словотворчу або формотворчу функцію.

суфіксація – утворення нових слів або їхніх форм шляхом приєднання суфіксів до кореня чи основи слова.

сюжет – перебіг подій, покладених в основу епічних, драматичних, інколи ліричних творів. У сюжет умовно визначають такі основні елементи: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація та розв'язка.

Т

табу – історично напрацьована в певному колективі заборона на вживання тих чи тих слів та висловів. Здебільшого табу поширювані на лексику, пов'язану з язичницькими віруваннями, у сучасному суспільстві – на слова, пов'язані з певними делікатними темами.

тавтологія – спеціальне або непередбачене повторення тих самих або близьких за значенням слів.

таксономія – різновид класифікації з відповідною ієрархічною структурою, у якій кожний клас (таксон) постає видовим щодо ієрархічно вищого таксону та родовим щодо ієрархічно нижчого.

твердий приголосний звук – звук, що має нижчий, порівняно з м'якими приголосними звуками, тембр звучання, зумовлений відсутністю палаталізації.

творчість – вид діяльності, у результаті якої народжується щось нове, досі невідоме, цінне, суспільно корисне.

теза – фігура думки, що у лаконічній формі містить основне змістове навантаження повідомлення.

тезаурус – словник, у якому з максимальною повнотою відбито лексичний склад мови; перелік слів супроводжується уживанням їх у текстах. Тезаурус створюється для опису історичних пам'яток, мови письменників, окремих творів. Тезаурусом називають також словник, у якому слова об'єднані в певні групи за поняттями. Родові й видові відношення між поняттями допомагають знайти в тезаурусі потрібне слово.

текст – зв'язна мова, письмове чи усне повідомлення, що характеризується змістовою і структурною завершеністю, орієнтацією автора на певного адресата. Складниками тексту виступають речення, лексико-граматичні засоби зв'язку речень у цілісну комунікаційну одиницю.

текстологія – лінгвістична (філологічна, якщо брати до уваги й літературознавче спрямування вивчення тексту) дисципліна, що вивчає історію текстів твору / творів (наприклад: вивчення пам'яток, наявних у різних списках; відновлення первісного точного тексту твору; датування рукописів; встановлення авторства тощо). Практичним застосуванням текстології є наукове видання текстів.

тема – 1) коло подій та життєвих явищ, які представлені в художньому творі. Тема разом з ідеєю створює ідейно-тематичну єдність; 2) Питання, що лежить в основі наукового дослідження; 3) Предмет розмови, лекції тощо; 4) Те, що є змістом навчального або контрольного завдання.

темп – темп мовлення. Один із елементів інтонації, швидкість мовлення; засіб вираження мовлення, досягнення певного стилістичного ефекту.

теперішній час дієслова – форма дієслова на позначення дії, що відбувається в момент мовлення (виходить дівчина) або постійно, повсякчас (встають рано, кисень горить).

термін – слово або словосполучення, що вживається для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання – науки, техніки, мистецтва, політики. Терміни мають визначення (дефініцію), вони позбавлені емоційно-експресивного забарвлення. У галузі однієї науки терміни утворюють систему (термінологію). У межах цієї системи термін не повинен мати синонімів, він також не може бути багатозначним.

типологія – 1) розділ мовознавства, що вивчає мови методом їхнього порівняння за якими-небудь параметрами (ознаками, характеристиками) – формальними і / або змістовими – для встановлення структурної подібності та визначення типів, за якими мови можуть класифікуватися; 2) метод, спрямований на порівняльне вивчення ознак, зв'язків, функцій, відношень рівнів системної організації об'єкта; класифікація мовних одиниць за певними спільними ознаками.

тирада – довга промова персонажа художнього твору в піднятому, патетичному тоні, так само і будь-якої людини в реальному житті.

тире – розділовий знак у вигляді горизонтальної риски (–), використовуваний у простому та складному реченнях. Виконує різноманітні семантико-синтаксичні функції. Тире належить до відокремлювальних розділових знаків, подвійне тире – до видільних.

титло – надрядковий знак у вигляді хвилястої лінії в давній та середньовічній латинській, грецькій та слов'янській писемності, що вказував на скорочення написання слова або на числове значення літер.

тон – 1) наділене значеннєвістю контрастне варіювання висотно-мелодійних голосових характеристик у виголошенні мовних одиниць; 2) підвищення та зниження голосу. Тон голосу мовця виражає різні емоційні відтінки, ставлення до об'єкта комунікації, настроїв мовця, риси його вдачі тощо.

топонім – географічна назва.

топос – риторичне поняття: місце (у загальному розумінні) творчості журналіста, письменника, у якому зароджуються задуми, теми та ін.

тотожність – відповідність звуків, морфем, слів і словосполучень, що мають спільне походження. Генетична тотожність часто не має матеріального й семантичного збігу. Так, генетична тотожність звуків не означає їхнього акустичного та артикуляційного збігу. У сучасних мовах генетично тотожні звуки можуть відрізнятися своєю акустичною та артикуляційною природою.

трагедія – жанр драми, драматичний твір із дуже гострим конфліктом. Герой трагедія знаходиться у безвихідній ситуації та часто гине.

транскрипція – спосіб передавання звукового складу окремих слів чи цілого тексту в письмовій формі.

транслітерація – передача слів тексту, записаних однією графічною системою, засобами іншої графічної системи. Звичайно транслітерація використовується для відтворення власних імен і географічних назв.

трансформація – цілеспрямовані семантичні та структурно-семантичні зміни висловів; формальне перетворення конструкції, пов'язане з частковою зміною смислу

трифтонг – три голосні, що творять один склад, чим забезпечують свою фонетичну цілісність.

троп – слово або словосполучення, вжите в переносному значенні. Основні різновиди троп – порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, епітет, гіпербола, літота, іронія тощо.

У

увула – язичок, продовження м'якого піднебіння, за допомогою якого вимовляються увулярні приголосні.

узгодження – тип підрядного зв'язку між головним і залежним словами у словосполученні, коли форма залежного слова відповідає формі головного, тобто узгоджується з ним у роді, числі, відмінку.

узус – 1) загальноприйняте носіями певної мови вживання слів, словоформ, синтаксичних конструкцій тощо на відміну від їхніх okazіональних (випадкових, індивідуальних) уживань; некодифікована норма; 2) реальне функціонування певної мови; мовленнєва практика певного мовного колективу, частково регульована нормами усного та письмового мовлення. Узус охоплює не тільки правильне мовлення, але й можливі відхилення від норми, включаючи просторіччя; 3) звичай, правило.

умовний спосіб дієслова – граматична категорія дієслова, що означає не реальну, а тільки бажану або можливу за певних умов дію. Дієслово умовного способу не має форм часу. Утворюється за допомогою частки би (б) від дієслів минулого часу дійсного способу. Таке дієслово виражає значення роду й числа.

універсалії – 1) загальні поняття; 2) мовні явища та властивості, характерні для всіх або більшості мов світу. Так, для кожної мови світу характерний поділ звуків на голосні й приголосні, іменників – на загальні та власні тощо.

уніфікація мови – установлення єдиного мовного зразка як літературно-нормативного, офіційно-ділового, культурно-суспільного, конфесійного та ін. засобу спілкування.

упорядкування – авторська праця, що полягає в доборі, систематизації, опрацюванні матеріалів для включення до збірника. Авторське право упорядкування не перешкоджає іншим особам піддавати ті самі матеріали систематизації або опрацюванню. Якщо збірник включає твори, що охороняються авторським правом, упорядник здобуває право на нього за умови дотримання прав авторів цих творів.

урбанізм – слово або вислів, притаманні міським мешканцям (на відміну від діалектів, провінціалізмів тощо).

Ф

фабула – ланцюг подій і пригод, поданий у причинно-часовій послідовності. Фабула відрізняється від сюжету послідовністю викладу подій.

фактитив – 1) семантичний відмінок актанта зі значенням результату дії (стану) та об'єкта дії, включеного у зміст дієслова. 2) те саме, що каузатив.

фамільярна лексика – лексика, властива побутовому мовленню або просторіччю, що має невимушений або безцеремонний характер.

фантастика – художні твори, у яких змальовані нереальні події, що видаються за правдоподібні (казка, епос, алегорія, сатира, утопія, фентезі).

фейлетон – жанр художньо-публіцистичної літератури злободенного характеру. Події у фейлетон зображено в сатиричному або гумористичному плані.

феномен – 1) виняткове, незвичайне, рідкісне явище; 2) людина надзвичайних здібностей, властивостей; видатна, виняткова людина; 3) у філософії Іммануїла Канта явище, протиставлене ноумену як чуттєво дане, що не досягається досвідом і недоступне людському пізнанню; 4) явище, що дано нам у досвіді; сприйняте органами чуттів.

феноменологія – напрям філософських досліджень, основою якого постає зведення усього реального до феноменів (явищ свідомості); Феноменологія описує їх за допомогою різних параметрів інтуїції; певна сукупність ідей та об'єктів, тобто система, де наявні власні відношення єдності й закони композиції, необхідні для створення об'єкта-системи рівня напряду.

фігура – особливі мовні звороти, своєрідні сполуки слів і синтаксичні побудови фраз, що надають мові відповідної

образності, сприяють її виразності, посилюють емоційність висловлення.

філологія – сукупність гуманітарних наук (мовознавство, літературознавство, текстологія, джерелознавство, палеографія), що вивчають мову, літературу, культуру того чи іншого народу переважно через мовно-стилістичний аналіз текстів.

фіналь – завершення художнього твору. Фінал може збігатися з розв'язкою. Іноді вживається термін «фінальна сцена» – остання сцена дії чи всієї вистави.

флексія – закінчення. Внутрішня флексія – чергування звуків кореня, пов'язане зі зміною граматичного значення.

фольклоризми – стилістичні одиниці з виразним фольклорним походженням.

фонема – найменша одиниця звукової системи мови, за допомогою якої розпізнаються наділені значенням частини слова, окремі слова та їхні граматичні форми. В українській мові 38 фонем.

фонетика – 1) розділ мовознавства, що вивчає звуковий склад мови; 2) артикуляційні та акустичні властивості звуків певної мови.

фонетика описова – розділ, що містить відомості про звуковий склад мови на сучасному етапі її розвитку і про всі зміни, що відбуваються в ньому.

фонетика історична – розділ, що вивчає звуковий склад певної мови протягом усього історичного періоду її розвитку.

фонетика загальна – розділ, що розробляє на матеріалі різних мов теорію утворення звуків, наголосу, структури складів тощо.

фонетика експериментальна – стосується вивчення звукової будови мови за допомогою приладів та інструментів.

фоніка – звукова організація поетичного мовлення, віршові засоби, що надають ліричному твору милозвучності, посилюють його емоційність та виразність.

фонографія – вид письма, знаки якого (літери) передають звукові елементи слова.

фонологія – розділ мовознавства, що вивчає фонему, власне-мовну систему з функційного погляду на ґрунті встановлення опозицій базових одиниць (фонем), їхньої дистрибуції, позиційних змін і функції кожної з них у складі більших одиниць (морфеми, словоформи).

формалізіція – мисленнєве або реальне зведення мовних об'єктів до такого стану, коли щодо них можна застосувати засоби формальної логіки і математичні методи дослідження; способи дослідження, зорієнтовані на вияв форми (структури) думок і символічне їхнє позначення.

формалізм – напрям в математиці, програма якого була обґрунтована Давідом Гільбертом. У лінгвістичному сенсі формалізм використовується як операція заміни смислових змістових описів певних явищ, процесів, станів математичними структурами.

формула – загальна назва для стійкого виразу, моделі, побудови, фрази-кліше тощо. Формула – невербальний спосіб запису, комбінація символів, що відбиває об'єкти або уявлення про них за допомогою літер латинського та грецького алфавітів або додаткових знаків.

фраза – 1) найменша самостійна мовленнєва одиниця, що виступає одиницею спілкування та є відрізком звуко-мовленнєвого потоку між двома досить тривалими паузами, має основний (фразовий) наголос, інтонаційну завершеність, доступна членуванню на мовленнєві такти (за достатньої тривалості) або тільки на склади (у разі однотактової фрази); 2) те саме, що речення.

фразеологія – 1) сукупність стійких сполучень слів, властивих мові (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення), а також прислів'я, приказки, афоризми, крилаті вислови тощо; 2) розділ мовознавства, що вивчає фразеологізми.

функціоналізм – як термін сучасної масової комунікації витлумачується як неоднозначно сприйнята соціальна теорія, в

основі якої лежить твердження, що суспільство успішно функціонує як система завдяки тому, що різні його інституції забезпечують суспільну стабільність; лінгвістичний напрям, що передбачає розгляд мовних одиниць через призму реалізації ними відповідних поняттєвих категорій або окреслення наповнення відповідної мовної форми тим чи тим поняттєвим наповненням.

функціональний стиль – різновид літературної мови, що виокремлюється відповідно до колективно усвідомлюваних типів спілкування і функцій мови у різних сферах суспільної комунікації. У сучасній українській літературній мові виділяють такі функціональні стилі: офіційно-діловий, публіцистичний, художній, науковий, розмовний.

функція – роль (призначення, уживання) мови в людському суспільстві або якої-небудь одиниці в системі мови, визначувана залежністю, співвідношенням з іншими одиницями; завдання тієї чи тієї мовної одиниці, мовної форми (мовного знака); роль мовної одиниці, що реалізується нею при використанні в мовленні.

X

хезитація – різновид паузи, викликаной обдумуванням можливих варіантів продовження мовлення, пошуком потрібного елемента мовного коду, перебудовою структури повідомлення у процесах вербалізації тощо.

хорей – у силабо-тонічному віршуванні – двоскладова стопа з наголосом на першому складі (– U)

хрестоматія – навчальна книга, що містить систематично дібрану інформацію (художні, наукові твори або їхні уривки).

хрононім – особливий різновид власних імен, кожне з яких називає історичні події та явища культурного життя, народного побуту, співвіднесені з відповідним часовим відрізком, що (завдяки цим подіям) став етапним в історичному та культурному розвитку народу, людства загалом.

Ц

циркумфікс – те саме, що конфікс; розривна морфема Афікс, що обрамляє корінь і займає позицію одночасно ліворуч і праворуч від кореня.

цитата – уривок з іншого твору, що наводиться для аргументації певної думки. Цитата невелика за обсягом, на письмі виділяється лапками, пропуски позначаються трьома крапками, взятими у квадратні дужки.

Ч

час дієслова – граматична категорія дійсного способу дієслів, що виражає відношення дії до моменту мовлення. В українській мові є три часи дієслів: минулий, теперішній, майбутній.

частина мови – клас слів, об'єднаних за такими ознаками: 1) семантичними – наявністю спільного лексичного значення чи його відсутністю; 2) морфологічними – однаковими граматичними категоріями, формами зміни слів; 3) синтаксичними – спільною функцією слів у реченні й синтаксичною сполучуваністю з іншими словами у словосполученні й реченні.

частка – службова частина мови, що об'єднує слова, що слугують для утворення граматичних форм, надають додаткових змістових, модально-вольових, емоційно-експресивних відтінків реченню або його членам.

чергування – зміна звуків, що займають одне й те саме місце в морфемі. Історичне чергування зумовлене фонетичними процесами в давні періоди розвитку української мови: [e-o].

числівник – частина мови, що позначає число, кількість предметів та порядок їх при лічбі. За будовою числівники поділяються на прості, складні, складені; за значенням та граматичними ознаками – на кількісні та порядкові.

числівник кількісний – числівник, що позначає у цілих одиницях абстрактно-математичне число або певну кількість однорідних документів та відповідає на питання скільки? В українській мові розрізняють власне кількісні числівники, що виражають абстраговане число, неозначено-кількісні числівники, збірні числівники, що позначають число одиниць у їхній сукупності як одне ціле, дробові числівники називають кількість частин, виділених у складі цілого.

числівник порядковий – числівник, що означає порядок предметів при лічбі та відповідає на питання котрий? котра? скільки?

читання – рецептивний різновид мовленнєвої діяльності, що полягає в розшифруванні графічних знаків та розумінні мовлення (у його графічному вияві).

член речення – слово, що входить до складу речення. Члени речення поділяються на головні і другорядні. До головних членів речення належать підмет і присудок. Другорядні члени речення – це додаток, означення та обставина.

членованість – категорія тексту, що виявляється в його синтагматичній подільності.

чуття мовне – напрацьована мовною практикою спроможність мовця орієнтуватися в мовних явищах, оцінювати їх, підсвідомо вибирати з-поміж них ті нормативні елементи, що найбільшою мірою відповідають завданням та умовам комунікації.

Ш

швидкість мовлення – властивість мовлення, що полягає в кваліфікативно-нормативному виголошенні відповідної кількості мовних елементів за одиницю часу.

шиплячий приголосний звук – передньоязиковий піднебінний шумний звук, при творенні якого язик змикається із твердим піднебінням: щілинні (фрикативні) укр. [ж], [ш].

шрифт Брайля – рельєфно-точкова азбука для сліпих, опрацьована в 1829 р. французом Луї Брайлем. Літери тут зображуються за допомогою шести точок.

шум – фізична характеристика мовленнєвого звуку, зумовлена наявністю перешкод у вигляді наближення та зімкнення різних органів мовлення на шляху струменя повітря; звук, що виникає внаслідок неперіодичних коливань повітряного середовища.

шумний приголосний звук – звук, при утворенні якого бере участь голос і шум (дзвінки приголосні) з перевагою шуму (в укр. мові [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [дз'] [дз] [дж], [ч], [ц], [ц'], [ж], [з], [з'], [ф], [с], [с'], [ш], [г], [к], [х], [г] або лише шум (глухі приголосні) (в укр. мові [п], [т], [т'], [с], [с'], [ш], [ч], [ц], [ц'], [х], [к], [ф]

щілинний приголосний звук (від лат. *fricatio* ‘тертя’) – звук, під час утворення якого мовні органи зближуються між собою так, що виникає щілина, а видихуване повітря третється об краї зближених мовних органів. В українській мові: [ф], [з], [с], [ж], [ш], [г], [х], [в], [й].

Я

ямб – у силабо-тонічній системі – двоскладова стопа з наголосом на другому складі (U –)

Єлизавета Барань – Вільмош Газдаг: *Словник філологічних термінів*. Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II., Берегове, 2024. 108 с.

Нашою метою було створення такого тлумачного словника, який допомагав би орієнтуватися в масиві понять, що належать до лінгвістики та літературознавства. Під час складання роботи ми намагалися спиратися на лексикографічні праці та словники, що створені в Україні.

Основною метою нашого словника було зібрати термінологію, що регулярно використовується в сучасній угорській фаховій літературі та підручниках. Наш словник був створений з метою використання на курсах, що проводяться на кафедрі філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, насамперед для підготовки вчителів української мови та літератури, а також для використання в школах Закарпаття.

Наукове видання
Тлумачний словник наукових термінів

Обкладинка: *Газдаг Вільмош*
Коректура та верстка: *редактори*

Гарнітура *Georgia*.
Папір офсетний. Формат видання 70x100/16.
Умовн. друк. арк. 4,23.